

BÍRÓ LAJOS ÉS KAMUNSZANGA, AZ ELSŐ KERESZTÉNY
PÁPUA NÉMET ÚJ-GUINEÁBAN.
SZOLGA, ASSZISZTENS VAGY BARÁT?¹

Az 1970-es évek eleje, a szociokulturális antropológia reflexív fordulata óta (ld. CLIFFORD, 1988; CLIFFORD – MARCUS, 1986; GEERTZ, 1990; RABINOW, 1978) közhelyszámba megy, hogy terepmunkánk során a helyi társadalom tagjaival, „adatközlőinkkel” (beszélgetőtársainkkal/ vendéglátóinkkal/ barátainkkal stb.) különféle emberi kapcsolatokba kerülünk, és ezt a viszonyt publikációinkban explicitté kell tennünk abból a célból, hogy önmagunkat és adatainkat a lehetséges kontextusok hálójában el tudjuk helyezni. De vajon mit tudunk 19. és 20. század eleji elődeinkről, mára már klasszikus „ősatyáink és ősanyáink” terepmunkájáról, emberi viszonyairól? Bármilyen meglepő is, néhány ismertebb példát leszámítva (Ely Parker és Morgan, George Hunt és Boas, Tokulubakiki és Malinowski stb.) alig tudunk valamit munkamódszereikről, etikai vezérelveikről, „kedvenc” vagy „kulcsadatközlőkhöz” fűződő viszonyaikról. Különösen ez a helyzet a magyar egyetemes néprajzban/etnológiában/szociokulturális antropológiában, amelynek tudománytörténete a mai napig kevésbé feltárt. Tanulmányomban ezt a hiányt kívánom betölteni Bíró Lajossal (1856–1931), a természettudós gyűjtőből etnográfussá (is) vált kutatóval kapcsolatban, aki 1896–1901 között hat évet töltött Német Új-Guineában, az akkori német gyarmaton. A terepről írt/hazaküldött leveleiben, a fényképeihez írt kommentárjaiban, a jegyzeteiben el-elejtett megjegyzésekben, majd később népszerűsítő leírásaiban és tudományos írásműveiben Bíró színes és eddig nélkülözhetően ki nem aknázott leírásokat adott a helyi pápuákhoz fűződő kapcsolatairól. Tanulmányomban ezek alapján kíséreltem meg Bíró portréját, gyűjtési módszereit, emberi viszonyait az eddigieknél alaposabban felrajzolni.²

Bíró a Néprajzi Múzeumban őrzött új-guineai fényképanyaga több olyan fotót is tartalmaz, amelyek egy Kamunszanga nevű jabim³ férfit ábrázolnak, egymagában, illetve

¹ Tanulmányom kéziratát Mészáros Csaba, Nagy Zoltán és Sárkány Mihály kollégáim és barátaim voltak szívesek a megjelenés előtt átolvasni. Kritikai megjegyzéseikért, amelyeket a szövegben hasznosítottam, ez úton fejezem ki hálás köszönetemet. Rajtuk kívül köszönettel tartozom a Néprajzi Múzeum könyvtárosának, Hegyi Dórának, aki a nehezen fellelhető 19. század végi – 20. század eleji német (evangelizációs és néprajzi) művek beszerzésében fáradhatatlan segítséget nyújtott a számomra. Köszönöm továbbá Bíró Annának, a Néprajzi Múzeum Óceánia-gyűjtemény kezelőjének a Bíró-féle anyag feldolgozásában nyújtott folyamatos segítségét.

² Bíró életének máig legrészletesebb összefoglalása BODROGI Tibor poszthumusz bevezetője (1987a) Bíró Lajos – általa válogatott – írásai (1987b) elé. Terepmunka módszereire és személyes viszonyaira azonban ő sem tér ki részletesen. Magam több írásban tárgyaltam a téma egyes részleteit (VARGYAS, 1986, 2004, 2011, 2017, 2024); teljes kifejtését egy későbbi munkában tervezem.

³ Jabim (Yabem, Jabém stb.): Pápua Új-Guinea Morobe tartományában, Finschhafen környékén beszélt nyelv. Mivel ezt az – ausztronéz nyelvcsaládba tartozó – nyelvet beszélték abban a partvidéki faluban, Simbangban (ejtsd: Szimbang), ahol 1886-ban az első német lutheránus misszió létesült, a német gyarmatosítás legelején evangelizációs és oktatási célokra használt *lingua francává*, illetve a misszionáriusok által leírt első új-guineai nyelvvé vált.

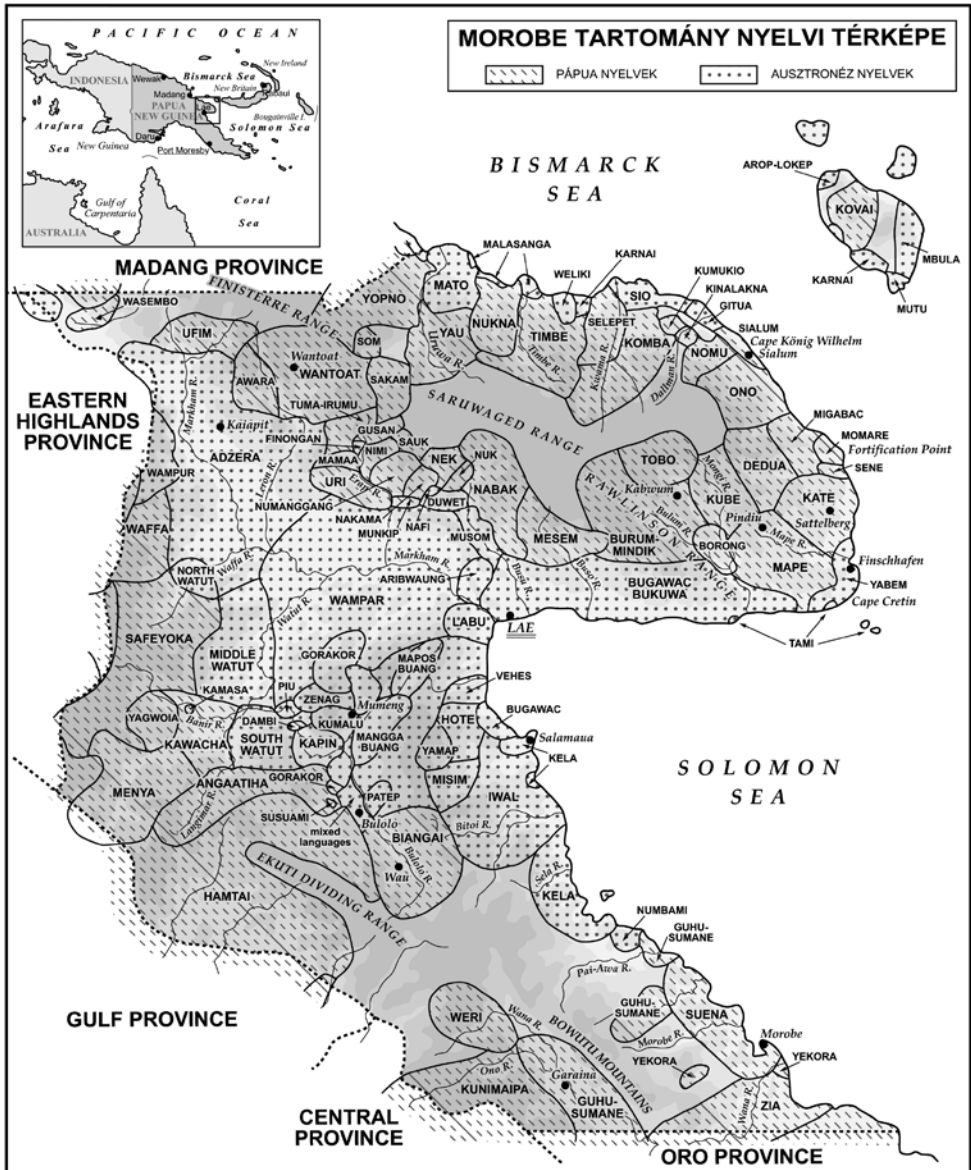
egy csoport jabim legény között. E fényképek jelentőségét – sok egyéb közt – különösen az a tény adja meg, hogy Kamunszanga „híres” ember: az egykori Német Új-Guineában ő volt az első két megkeresztelt (lutheránus) pápua egyike, aki 1899. augusztus 20-án, Bíró Huon-öböl tartózkodása idején vette fel a keresztséget a Finschhafen melletti első német missziós állomáson, Simbangban. Ilyenformán Kamunszanga a ma „Evangelical Lutheran Church of Papua New Guinea” (ELCPNG)⁴ névre hallgató pápua evangélikus (lutheránus) egyház két legelső pápua tagjának egyike, „ősatyja”.

Kamunszanga fényképe, és története a misszionáriusoknál megőrzésre hagyott vagyonáról

1. kép Néprajzi Múzeum Fényképgyűjteménye 15346

⁴ Az ELCPNG a Neuendettelsau-i Missziói Társaság (*Neuendettelsauer Missionsgesellschaft* [ma: „Mission eine Welt”]) és a Rajnai Missziói Társaság (*Rheinische Missionsgesellschaft*) új-guineai térítő tevékenységére (1886-tól, illetve 1887-től) vezethető vissza. Az I. világháború vége és a (német) misszionáriusok távozása után a helyi lutheránus közösség ausztráliai és észak-amerikai lutheránus egyházak segítségével szervezte újjá magát. Az ELCPNG 1956-ban (akkor még Evangelical Lutheran Church of New Guinea [ELCONG] néven) alakult meg hivatalosan. Az alapító püspök az Amerikai Lutheránus Egyház egy külföldi kiküldetésben élő (expatriate) misszionáriusa volt; az első pápua püspököt 1973-ban választották meg. 1975-ben – Pápua Új-Guinea függetlenségének 1976-os kikiáltása előtt – az ELCONG nevet ELCPNG-re változtatták; 1977-ben az ELCPNG önálló egyházzá vált.

1. térkép A Huon-félsziget (Morobe tartomány) és nyelvei. A SIL 2004 térképe (<https://hu.pinterest.com/pin/language-map-morobeprovincemap--124200902202613509/> [letöltés ideje: 2024. február 8.] és (WURM – HATTORI, 1983) alapján készítette Pjotr Vasziljev, 2023

Az első fotóhoz – amely csak megközelítően ismert időpont- és helymeghatározással „1901”-ben, „Friedrich-Wilhelmshafen környékén”, azaz az Astrolabe-öbölben készült, és amelyen Kamunszanga egymagában látható – Bíró a következő leírást mellékelte fotóalbumában:

„Kämünszängä (más jabim nevén Kábob, keresztyén nevén Szilász), Gingala vidéki jabim legény Máláüoku (*málá* = falú, *üoku* = új) faluból. Huongolfi jegyzeteimben sokszor emlékezem róla. Szülőhelye közelében, Simbangban, egy pietista-ortodoxissima lutheranus misszió működik, s már fiatal gyermek korában ezek iskolájába került s egyik legszorgalmasabb növendékük lett; később ismételtén visszatért a hittérítőkhöz, ami azonban csak európai gondolkozásuk előtt tűnhetik fel tudásvágyának, jabim felfogás szerint azonban ez is csak munka, amit a hittérítőknek meg kell fizetniök.⁵ Kamunszanga itt megtanulta azt, amit csak tanítanak, folyékonyan ír és olvas jabim nyelven, nekem is leírt több eredeti jabim mesét és népszokást; azonkívül tudja a jabim szent énekeket és imádságokat. *Egy barátjával együtt⁶ ő lett az első, aki a hittérítőktől a keresztséget felvette, nem ugyan valami pietisztikus hajlamból, hanem elég sajátságos külső okokból, aminek a históriáját alkalmilag már megírtam.* Azóta szorgalmas »keresztyén«, s ahol csak alkalma nyílik, sohase mulasztja el fitogatni, mert észrevette, hogy az tetszik az európai uraknak. *Most ismételtén itt időzik Friedrich-Wilhelmshafenben, valami meghatározhatatlan minőségben, félig munkásfelügyelő, félig saját jószántából előénekes és imádkozó.*

Nekem régi ismerősöm, már 1897-ből küldtem fényképet róla Singaporeból, ahova alkalmilag jutott. Sokat érintkeztem vele Huongolfnál való tartózkodásom alatt is, mostanában is. Tetszik nekem a jó fiú, jó barátságban állunk, neki haszna van belőle, nekem pedig igazi typosus minta arra, hogy miként vetköztetik ki a természeti embert ősi emberi jó tulajdonságaiból a műveltség és keresztyéni szeretet kétséges áldásai? Kamunszanga kiválóan értelmes és okos fiú, de emellett ravasz és hazug, munkás és szorgalmas, de önző és haszonleső, jószándékú de állhatatlan, hiú és önérzetes, emellett alázatos, hízelkedő, türelmes, és nem kis mértékben szenteskedő” (EA 4718b/62. fényképalírás, kiemelések tőlem, V. G.).⁷

Ez a portré és a hozzá adott jellemzés még Bíró fényképei és fényképleírásai között is kitűnik részletességével, bensőséges hangnemével, információgazdagságával, és egy sor kérdést megvilágít Bíró terepmunka-módszerével, a pápuákhoz fűződő viszonyával,

---

⁵ Johann Flierl a visszaemlékezéseiben ennek az ellenkezőjét állítja: szerinte nem fizettek a tanulóknak azért, hogy iskolába jártak. „Mindazonáltal nem kaptak fizetséget azért, hogy iskolába jöttek, ami inkább egy szolgáltatás volt a számukra.” (FLIERL, 1999, 138.)

⁶ Ez a „barát” különféle helyesírásokkal írva Kaboing/Kaboin/Kaboeng/Kaboen, sőt (FRERICHS, 1969, 15.) „Kabiong”. Kaboingról lásd alább. A következőkben mindig azt az írásmódot fogom használni, amit az idézett forrás használ.

⁷ Bíró eredeti írásképét az átírásonban igyekeztem megőrizni, csupán a legszükségesebb, zavaró esetekben alakítottam a mai formára.

Pápua Új-Guinea (egyház)történetével, a keresztény hittérítéssel, az áttérők motivációival, életstratégiáival és további kérdésekkel kapcsolatban.

Külön figyelmet érdemel az általam a szövegben kurzívval kiemelt első szövegrészlet: „egy barátjával együtt ő lett az első, aki a hittérítőktől a keresztséget felvette, nem ugyan valami pietisztikus hajlamból, hanem elég sajátságos külső okokból, aminek a históriáját alkalmilag már megírtam”. Ez a leírás meglepő módon Bíró – 1900 augusztusában írt és 1905-ben nyomtatásban is napvilágot látott (BÍRÓ, 1905) – új-irlandi jegyzetei között található, ahol a nagy halászhálókra erősített úszófák funkciójáról írva Bíró illusztrációképpen meséli el Kamunszanga történetét:

„Ezek többé-kevésbé díszesen faragott fák, mik a hálóra kötve azt a határt mutatják, hogy kinek mennyi része van a hálóból? Ami halat az ő hálórészében fognak, az az övé. [eredeti kiemelés, V. G.] Csakhogy a boldog tulajdonos ennek nem sok hasznát veszi, mert éppen ő nem kap belőle egy falatot se, kiosztják a többiek közt, mint az ő ajándékát, neki pedig a dicsőséggel és a dicséretes cselekedet öntudatával kell jóllakni[a]. Jabiméknál a legszebb polgári erény a bőkezűség, és a fősvénységénél nincs nagyobb bűn. Éppen azért, aki dárdájával nagy halat vagy vadászatkor vaddisznót ejt el, azt a legutolsó darabkáig kiosztja, hogy még a látszata se legyen annak, hogy fősvénykedik. Még saját nevelésű disznóját is ilyen önzetlenül kell a polgártársak rendelkezésére bocsátani[a], s bár szabadon rendelkezik fölötte, eladnia [a „sem illik” áthúzza és halvány ceruzával később fölül írva: „szabad, de becsületes ember nem teszi”, V. G.], ha több nincs, amivel a közönséget kárpótolja. Aki *abumtau*-nak [főnök, V. G.] született, vagy tekintélyre akar szert tenni, igyekeznie kell, hogy minél többször alkalmat adjon arra, hogy bőkezűségéért dicsérjék. Azok a legények, akik az Újguinea-Társaság telepeire 2-3 évre munkásul szegődnek, mikor az idő leteltével vasneműben, dohányban és ruhaneműekben kifizetett bérükkel hazatérnek, félóra múlva nem urai egy csipetke dohánynak sem. Dicséretből azonban bőven van részük.

E szép polgári erény hiányának szomorú példája az én Kamunszanga barátom, akinek az arcképét velem és nélkülem lefényképezve haza küldtem volt. Ez a derék ifjú megtanulta tőlünk európaiaktól a takarékoság csúnya vétkét. Gazdag akart maradni, s mikor 1898 tavaszán három évi bérével haza jött, legbecsesebb holmiját egy teli ládával a simbangi hittérítőknél hagyta őrizetben. Dicséretből ugyan megkapta itt is a részét, de ez nem sokat használt neki. Jabiméknál szűkmarkúság hírébe került, s bár a többiekhez képest gazdag maradt, nem kapta meg szíve választottjának a kezét. Azóta ugyan kétszer is mást választott a szíve, de sikertelenül, bűnét nem tudják megbocsátani. Elkeseredésében felcsapott keresztyénnek, úgy gondolkozván, hogy így a hittérítőkhöz lesz hasonlónak, akiktől szintén nem követeli az ő népe, hogy osszák ki köztük mindenüket. A kilencz tagból álló hittérítői kar illetéknéppen megérte azt az örömet és dicsőséget, hogy 12 évi szorgalmas működés után megnyithatta az első jabim lélek előtt a mennyeknek kapuit. Ezt az alkalmasságot a jó Kamunszanga, keresztény nevén Szilász, bizonyára minél későbbben kívánja igénybe venni, ellenben annál hamarabb szeretne

a házasság kikötőjébe evezni. Hanem ez még mai napig se sikerült, mert – takarékos.” (EA 4716/25–27.⁸ és BÍRÓ, 1905, 70.)

Ez a történet különös véletlenként három – nem Bíró által írt – *nyomtatott* verzióban is ránk maradt. A kontextus megértéséhez tudni kell, hogy nem sokkal 1902. augusztus 27-i hazaérkezése után Bíró több vetített képes előadást tartott a kulturális és tudományos élet vezető személyiségei, illetve az érdeklődő nagyközönség számára. Az elsőre 1902. október 29-én, a Nemzeti Múzeum dísztermében került sor, ahol addig a kiegyezés óta kizárólag „a kegyelmes és méltóságos főrendek ülészetek” (BUDAPESTI HÍRLAP, 1902, 7.), méghozzá „hatszáz főnyi közönség előtt, mely a Nemzeti Múzeum dísztermét szorongásig megtöltötte” (VASÁRNAPI ÚJSÁG, 1902a, 737).⁹ Ezeknek az előadásoknak nagy sajtóvisszhangjuk volt: a kor vezető napilapjaiban, illetve tudományos folyóirataiban jelentek meg róluk rövidebb-hosszabb tudósítások, amelyek – mára már szokatlan módon – részletesen beszámoltak az előadás(ok) *tartalmáról* is. Ily módon a Bíró által az előadás során elmondottak, és közte Kamunszanga hivatkozott története is, három, egymástól független híradásban fennmaradt.

Az első tudósítást a *Budapesti Hírlap* anonim szerzője jegyzi:

„A pápua igen jó férj és családapa. Erkölcsstanában a főerény az adakozás, a legnagyobb bűn a takarékoság, a fukarság látszata. A halász elosztogatja gazdag zsákmányát, aki disznót öl, úgy elosztogatja a húsát, hogy magának nem marad. A bőkezűség a legnagyobb derékség jele; a bőven adakozót illeti a legnagyobb dicséret. Ez a törvény sérthetetlen, az ellene vétőnek nincs bocsánat. Bíró egy jellemző példát is mondott. Kamunszanga, akinek a fotográfiáját is bemutatta, 1898 tavaszán három évi bérével ment haza az európaiaknál töltött szolgálatból, akiktől megtanulta a takarékoskodást. Hogy ne kelljen mindenét elosztogatni, legbecsesebb holmi[j]át letette a misszionáriusoknál. Amint ezt megtudták, megvetették fukarságáért. Három leányt kért meg, egy sem ment hozzá. Megkeresztelkedett, hogy mint keresztény csak talál leányt, aki kezét neki adja, hasztalan, azóta sem kapott feleséget. A kilenc misszionáriusnak azonban megvolt az az öröme, hogy tizenhét évnyi szorgalmas fáradozással egy pápuát a kereszténységre térített.” (BUDAPESTI HÍRLAP, 1902, 8.)

A második beszámoló a *Vasárnapi újság*ban jelent meg a Néprajzi Múzeum Néprajzi Tárának Jankó János halála után kinevezett munkatársa, Semayer Vilibáld tollából. Íme a minket érintő részlet belőle:

„Azután bemutatta a pápuát, mint embert. Erkölcsstanában a főerény a bőkezűség s a legnagyobb bűn a takarékoság. Megesik, hogy egy-egy munkás, három évi bérént néhány óra alatt szétosztja. De van is ám tekintélye. Nem így gondolkozott az ő szolgálja Kamunszanga. Ez látta, hogy az európaiak nagyon is ügyelnek a ma-

---

⁸ Bíró eredeti lapszámozása szerint 23–25. oldalak.

⁹ Második előadását Bíró 1902. november 8-án tartotta ugyanott. (Lásd VASÁRNAPI ÚJSÁG, 1902b.)

guk holmijára és példájukat követve, vagyonát a szimbangi misszionáriusoknál letette. Ettől fogva azonban közmegejtés tárgya lett. Egymásután három leányt kért meg s ugyancsak három kosár volt a felelet. Bújában azután kereszténnyé lett – kilenc misszionárius tizenhét évi fáradozásának egyetlen eredményeképp. Feleséget még sem kapott.” (VASÁRNAPI ÚJSÁG, 1902a, 738.)

A napilapokon kívül a legbefolyásosabb szakmai folyóirat, az *Ethnographia* is beszámolt az előadásról („Néprajzi Hírek” c. rovatában). A Kamunszangára vonatkozó részlet a következőképpen hangzik:

„Nagy erénye a pápuának a bőkezűség. Aki fősvény közöttük, az egyúttal megve-tett is. Annyira megy az adakozó erkölcsük, hogy aki sok halat fog vagy aki sok vadat ejt zsákmányul, az kötelességének tartja ennek kiosztását. Még a szolga is, aki 3–4 évig szolgál egy pár ládát tevő vagyonkájáért, köteles hazajövelekor mindenét elosztani, különben elvesz minden becsülete. *Tanúja volt* [kiemelés tő-lem, V. G.], hogy egy Kanu-Sangha [sic!] nevű szolga a hittérítőnél hagyta vissza ládáját, hogy mindent ne kelljen elosztogatnia; de ezt megtudták az atyafiai s kiüldözték maguk közül. Mivel feleséget sem kapott, elkeseredésében kény-telen volt kereszténnyé lenni. Silas lett a keresztény neve, feleséget azonban még ma, 6 év múlva sem kapott, mert ennyire rettenetes és elfeledhetetlen náluk a fősvénység.” (P. H., 1902, 381.)

E három beszámoló – apró részletektől eltekintve – Bíró idézett jegyzetével egybe-hangzóan mondja el a történetet, ami alapján valószínűsíthető, hogy a szóbeli előadás – lényegét tekintve – nem sokban térhetett el a jegyzetben írtaktól. Summája, hogy Kamunszanga a fehér gyarmatosítók értékrendjét magáévá téve („takarékoskodás”/ön-zés vs. a javak meg- vagy szétosztása/önzetlenség) elvesztette becsületét a saját társa-dalmában. Nemcsak hogy kiközösítették, de három házassági próbálkozása is kudarcra-járt, nem sikerült feleséget kapnia magának. Minden valószínűség szerint ez lehetett az utolsó láncszem a megtéréséhez vezető úton is, jóllehet ez utóbbi valójában logikus végkifejlete volt Kamunszanga addigi életútjának: mint Bíró jegyzetéből tudjuk, kora gyermekora óta hosszú éveken át szoros kapcsolatban állt a simbangi misszionáriusok-kal, náluk tanult, egy darabig az alkalmazásukban állt, ezenfelül a gyarmati hatóságok szolgálatában évekig dolgozott a szülőföldjétől távol. A történet érdekes utóöngéje, hogy Kamunszanga még keresztényként sem kapott magának jó ideig feleséget: 1902-ben „6 évvel” (helyesen: 4 évvel, vagy ha a megkeresztelés időpontjától számítjuk, 3 évvel) az affairé után is még agglegény volt.

A Bíró-féle jegyzet és a nyomtatott források egyetlen – nagyon is lényeges – kér-dést hagynak némileg homályban: vajon Bíró az információit honnan szerezte, azaz ott volt-e, ott lehetett-e személyesen annál a bizonyos esetről, amikor Kamunszanga elhe-lyezte megőrzésre ládáját s benne értéktárgyait a szimbangi misszió, vagy nem? Bíró Huon-öbölbe való érkezésének pontos ideje sajnos ismeretlen. Leveleinek könyv for-mában megjelent előszavában Singapore-ból Német Új-Guineába való visszatérésének

dátumaként „1898 nyarat” adja meg, és a Huon-öbölben eltöltött „ötnegyedévi időről” beszél (BÍRÓ, 1923, 9.).¹⁰ A térségből való távozása 1899. szeptember 15–20. közöttre esett: utolsó levele a Huon-öbölből 1899. szeptember 12-éről datált; szeptember 21-én már az új-britanniai Miokóból küldött újabb postát. A távozás egy hétre pontos időpontjától „ötnegyed évet” visszaszámlálva megkaphatjuk Bíró Huon-öbölbe való érkezésének hozzávetőleges időpontját: 1898 júniusa. Ez természetesen csak megközelítő dátum, mert nem tudjuk, hogy az egy plusz negyed év („ötnegyed”) egy éven túli „negyede” pontosan mit takar: három hónapnál lehet kicsivel kevesebb, mint ahogy több is. Mivel Kamunszanga szóban forgó története „1898 tavaszán” esett meg, amennyiben a „tavasz” késő tavaszt, mondjuk májust jelent, a két eseményt minimális idő, mindössze egyetlen hónap választ(hat)ja el egymástól. Ennek alapján nem zárható ki teljesen – sőt akár nyitva is hagyhatjuk a lehetőségét annak –, hogy Bíró akkor már a Huon-öbölben tartózkodott, de kétségszű bizonyítékunk nincs rá.

Bíró jegyzetében ugyanakkor *közvetlenül* semmi sem bizonyítja a személyes jelenlétet. A leírás személyes, de pontos időponttal vagy a szemtanúságra utaló megjegyzéssel nem szolgál. A „gazdag akart maradni [...] s legbecsesebb holmiját egy teli ládával a simbangi hittérítőknél hagyta őrizetben” részből nem derül ki, hogy Bíró jelen volt-e az eseménynél, vagy sem. Az utolsó elejtett megjegyzés azonban („dicséretből ugyan megkapta itt is a részét”) felveti a személyes jelenlét lehetőségét, hiszen az a tény, hogy a simbangi misszionáriusok Kamunszanga tettét jó példának tekintették és dicsérték érte, csak személyes tapasztalatból tudható – azonban származhat az események utánról is.

Marad tehát a nyomtatott verziók tanulságainak figyelembe vétele. E tekintetben az *Ethnographia*-beli beszámoló szerzőjének (P. H. monogram) fogalmazása perdöntő lehet: „*tanúja volt* [kiemelés tőlem, V. G.], hogy egy Kanu-Sangha [sic!] nevű szolga a hittérítőnél hagyta vissza ládáját, hogy mindent ne kelljen elosztogatnia”. A nagy kérdés itt az, hogy hihetünk-e a szóban elhangzott előadást saját interpretációjában emlékezetből visszaadó szerzőnek? Ha ugyanis igaz, amit ír, és Bíró nem csak hallomásból tudott a történekről, hanem *tanúja* is volt azoknak, új dimenzióba helyezi beszámolóját. Ez esetben ugyanis megjegyzései, miszerint Kamunszanga „gazdag akart maradni”, vagy hogy „elkeseredésében felcsapott keresztyénnek, úgy gondolkozván, hogy így a hittérítőkhöz lesz hasonlóvá, akiktől szintén nem követeli az ő népe, hogy osszák ki köztük mindenüket”, *nem* saját, európai értékrendet és gondolkodásmódot tükröző véleménye, kommentárja, hanem felfogható Kamunszanga személyes magyarázatának is. Akármelyik magyarázat mellett törünk is lándzsát, annyi bizonyos, hogy a Bíró által elmondottak személyes élményeken alapulnak, amelyek vagy a történekről *alatti*, vagy nem sokkal a történekről *utáni* jelenlétre utalnak. Hogy mi volt az, amit az elmondottakból látott (azaz, aminek szem- és fültanúja volt), illetve amit hallott (azaz, amit mások elmondásából ismert), nem tudni, a kettő szétválaszthatatlan egységbe olvad leírásában.

¹⁰ Első Simbangból írt levele (amit Méhely Lajoshoz címzett) 1898. július 27-ére keltezett (Bíró, 1923, 109–113.). Bíró egyébként tévesen adja meg a Huon-öbölből írott első levelének az időpontját, lásd „csak 1898 *augusztusában* adtam fel ismét új-guineai levelet, most már a sziget távoli keleti végéről, a Huon-Golf melletti Simbangról” (Bíró, 1923, 9.).

Akár így, akár úgy, Bíró leírása drámai fényvel világítja meg Kamunszanga – más forrásokból sajnos megismerhetetlen – esetleges motivációit.

Ez minden, amit pillanatnyilag Kamunszanga „elég sajtószerű külső okokból” történő megtéréséről tudni lehet. A Kamunszanga életére vonatkozó egyéb részletek értékelését egyelőre későbbre hagyva térjünk ki egy pillanatra a bizonyosan téves adatokra. Bíró a „hittérítői kar” „12 évi szorgalmas működéséről” beszél, nyomában pedig két forrásunk is (*Budapesti Hírlap* és *Vasárnapi Újság*) egyenesen „kilenc hittérítő tizenhét évnyi szorgalmas fáradozásáról” ír. A simbangi missziót 1886-ban alapították, Kamunszanga megkeresztelésére pedig 1899. augusztus 20-án, tehát tizenhárom évnyi fáradozás után került sor. Vagyis Bíró maga is tévedett, a korabeli sajtó tévedése pedig Bíró tévedésén alapul – vélhetően a „tizenkét” és „tizenhét” számnevek szóban könnyen félreérthető hasonlósága miatt.

Ami pedig a misszionáriusok számát illeti, nyilvánvalóan az a kérdés, kit/kiket és mikor(tól) számítunk be az összesítésbe: csak azokat, akik Simbangban teljesítettek szolgálatot, vagy a Huon-öbölben dolgozó összes neuendettelsau-i misszionáriust? Az élőket vagy az időközben elhunytakat is? És mikor: 1898-ban, Bíró ott-tartózkodása, illetve az események története idején, vagy 1902-ben, hazaérkezésekor?¹¹ A tudósítások vélhetően mindkét esetben az utóbbi adatokkal (azaz: összes hittérítő, 1902-ben) operáltak. Bíró viszont simbangi otléte során – az egyedüli esetben, amikor konkrét számot ad meg – „három misszionáriust” említ, nevek nélkül (BÍRÓ, 1923, 119.); nyilván azokat, akik épp akkor az állomáson jelen voltak,¹² különben csak általánosságban „a misszionáriusokról” beszél.

¹¹ Jelenlegi ismereteim szerint a legelső misszionáriusok Német Új-Guineába való érkezésük sorrendjében a következők: Flierl, Johann Gottlieb (1886), Tremel, Karl (1886), Bamler, Georg (1887), Pfalzer, Georg (1889), Vetter, Konrad (1889), Hoh, Adam (1892), Ruppert, Andreas (1894), Decker, Johann (1895), Zwanzger, Andreas (1896), Held, Friedrich (1897?), Hansche, Ernest (1899), Keyßer, Christian (1899), Zahn, Heinrich (1902), Lehner, Stephan (1902), Stürzenhofecker, Georg (1904). Steffen szerint „1905 májusáig 20 felszentelt misszionáriust küldtek ki Német Új-Guineába, akik közül hárman (Ruppert 1894, Tremel 1900 és Hoh 1902) addigra már meghaltak” (STEFFEN, 1995, 103, 29. lábjegyzet).

¹² Simbang és a logisztikai háttérként szolgáló Finschhafen, illetve a még Bíró Huon-öböli terepmunkája (1898–1899) előtt (Simbang [1886], Tami [1889], Sattelberg [1892], Deinzerhöhe [1899]), majd után alapított (Jabem [1902], Pola [1903], Wareo [1903], Heldsbach [1904], Kap Arkona [1906] stb.) missziós állomások között nagy volt a mozgás, oda-vissza utazás a készletek beszerzése, betegség/kórházi ápolás, szabadság miatti távollét, új missziós állomás alapításában való részvétel, időleges segítségnyújtás, családi ok, elhalálozás stb. miatt. Egy-egy misszionárius több helyen is szolgált vagy résztvevőként jelen lehetett. Ezért egyéb adatok híján csak tippelni lehet, hogy Bíró említett leírásában kikről lehet szó. Ebből az időből tizenkét misszionáriusról tudok, akik a Neuendettelsau-i Missziói Társaság szolgálatában a Huon-öbölben tevékenykedtek, Kamunszanga pedig „öt misszionáriust” említ, akik keresztelje előtt vizsgáztatták őket. Mivel Kamunszangát Pfalzer keresztelte meg, és Vetter írt róla beszámolót (lásd később), a Bíró-féle „három” közül kettejükről joggal feltételezhetjük, hogy Bíró Huon-öböli tartózkodása idején Simbangban tartózkodtak. Flierl, illetve Bamler és Tremel viszont ekkoriban már Sattelbergen, illetve Tami szigetén szolgált, tehát elvileg nem valószínű, hogy Bíró otlétekor Simbangban jelen voltak. A fennmaradó nevek közül szóba jöhet még Hoh, Decker, Zwanzger, Held, Hansche és Keyßer.

További fényképek Kamunszangáról a Néprajzi Múzeumban

A Kamunszangát ábrázoló további Bíró-féle fényképekre rátérve két csoportképet kell bemutatnunk. A hozzájuk tartozó fényképleírások a következők:

2ab. kép Néprajzi Múzeum Fényképgyűjteménye 15309¹³

¹³ Bíró-jegyzék [innenől: B]j „N° 61 (a+b) két felvétel, ugyanegy állásból.”

2c. kép Bíró fotóalbumának 50–51. oldalai, benne (bal oldalt) beragasztva a 61. számú (F 15309) fotó; a szöveg alatt jobb oldalt egy kinagyított másolat róla, rajta Bíró kézírásával tintával beszámozva a jabim legények

„»Jabim-ngápáli« (jabim legények) az Új-Guineai-Társaság szolgálatában, Jomba-telepen. Név szerint bemutatva: balról elsőnek ül Puli (1. szám), aki Simbangban jó ideig egyetlen szolgálom volt, jegyzeteim[ben] sokszor hivatkozom rá Siassiszigetségi neveknél, mert ő anyai ágon odavaló illetőségű; mellette Kamunszanga (2.sz.), akiről külön felvett képénél (62. sz.) bővebben kell szólanom; sorban következik Ngászai (3) és Ángáli (4.sz.), jabim drágaságokkal ékesítve, amiknek a kedvéért szintén külön képet vettem rólok (64.sz. [F F15309ab, V. G.]). Az állók közül balról a cölöphöz támaszkodik Giszán (5.), mögötte Kibin (6.), e mellett Nájám (7.), azután Nönkö (8.szám), Jábó (9), a feltűnően szemita-képű Kápitei (10), Kátú (11), végül Métékē (12) az előtte álló Jāwādán (13) mögött.

Származás szerint csoportosítva: Lāülābú (Finschhafen) vidéki Kāmlāüā falu szülöttjei (a 4, 5, 10, 12, 13 sz[ámú] Ángáli (4) és Kápitei (10) az Abülü fiai, Giszán (5) az Ágālū fia és Meteke (12), kinek az apját Ongán-nak, anyját Bāni-nak hívták. Mindnyájuknak közös harczi jelszavuk (*mú-lú*) van: *Kámumpin!* úgy szintén közös vadászati-halászati jelszavuk: *lēmākátú!*¹⁴

¹⁴ Bíró fotóleírása szerint az egyes pápua csoportoknak harci és vadászati jelszavaik vannak, amelyek etnikus megkülönböztető jegyekként szolgálnak. A kérdést sajnálatos módon sehol nem fejt

Gingala vidéki jabim fiuk: Kamunszanga (2) Máláüoku faluból, Jabó (9) Búbalum faluból, Kibin (6) s a testvérpár Nonkó (9) és Kátú (11) Olüolu faluból. A Jabó harci jelszava »išóáná!« s halászati »üšü!« (š = sch vagy magyar s)

A tulajdonképpeni Jabim vidék szülöttjei: Puli (1), akit itteni születése dacára is siassi-belinek tekintenek, mert anyja onnan való; ellenben törzsökös jabim a két egytestvér Ngászei (3) és Jāwādán (13), az Anán fiai, nemkülönben Nájám (7), mindhárman Näszigálátú faluból.”

„Jabim-ngápáli. [jabim legények] Név szerint bemutatva őket: az első sorban balról guggol Kwáin (1), sorban ül Jabó (2) és Meteke (3) s a szimmetria kedvéért a földre ülve Gëgóán (4). A mögöttük állók neve sorban balról kezdve: Ábekwále (5), Átáli (6), Kamunszanga (7), Kibin (8), Tále (9) és Gidá (10).

Négyet a legények közül már a másik csoport-képről ismerünk, de ott némelyiknek alig kivehető az arca. A jó fiukat ez a körülmény nagyon szomorította, azért kárpótlásul most a középre helyeztem őket s vele szerencsém volt megelégedésüket kiérdemelni.

3a. kép Néprajzi Múzeum Fényképgyűjteménye 16061

ki bővebben. A kérdéshez lásd Streicher jabim szótárában (STREICHER, 1982, 381.) a *mu*² szóhoz adott magyarázatot: „password, watchword, rallying word, totem, warcry”, amelyben a szó utolsó jelentése „harci kiáltás”.

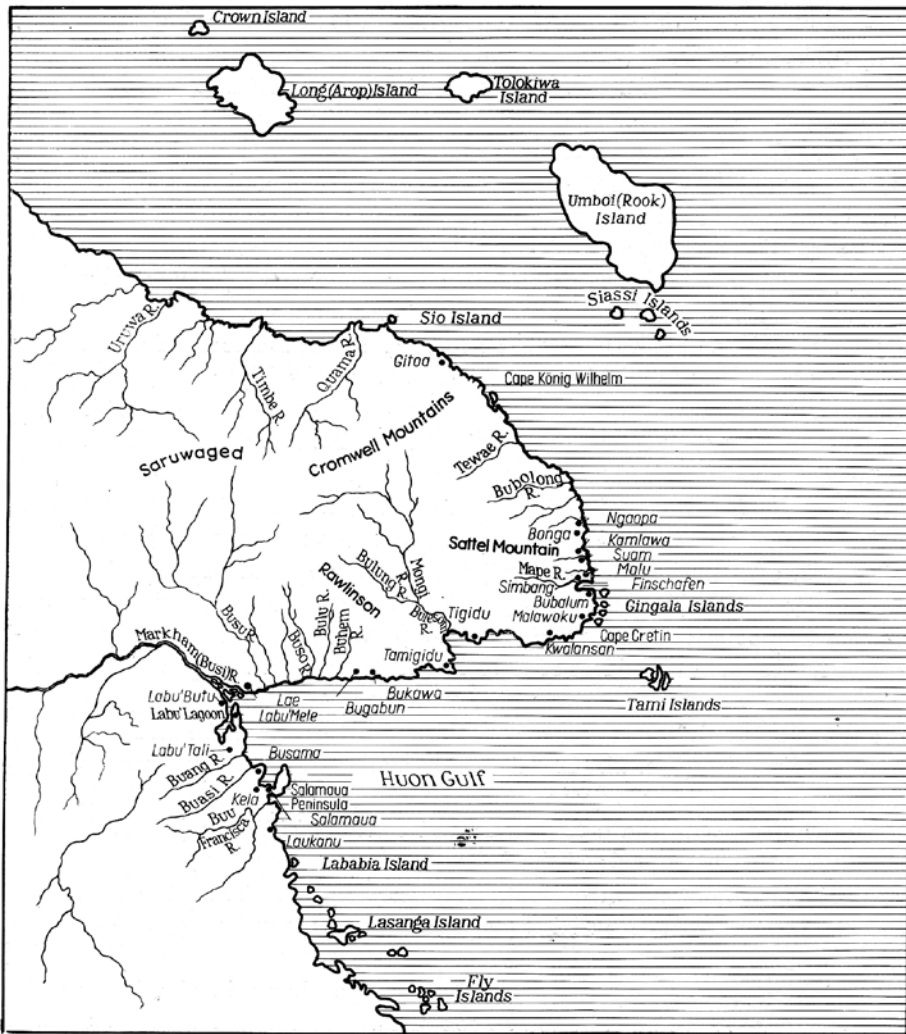
3b. kép Az F 16061-es fénykép másolata, Bíró által beszámozva a fényképalbumban

Az új ismerősök közül Kwáin, Gëgöán és Átáli a jabim vidéki Búszege falu szü-
löttjei, közös harci jelszavuk »kámundon!« s halászati jelük »kőászi! Ábekwále
és Toále szintén jabim vidéki, Nászigálátú falut vallja hazájának s harci jelszava
»keúá!«, halászati jele »őászumó!«.”

E csoportképek egyedülálló dokumentumok, és nemcsak a saját korukban: Bíró a fényké-
pen ábrázolt személyek nevén túl születési/származási helyüket (vidékre és falura pontos-
san megadva) és más egyéb személyes adataikat is megadja (szüleik neve és származási
helye, vadászati/halászati/háborús jelszavaik stb.), egyenként ismertetve őket, mintha csak
egy beszélgetéssel egybekötött, személyes bemutatkozásról lenne szó. Sőt, a fényképeken
szereplőkhöz kapcsolódó személyes emlékeit, az őket összefűző viszonyt, illetve a fény-
képezés okára, körülményeire vonatkozó adatokat is megoszt velünk.

Ami a helyneveket illeti, annyi nyilvánvaló, hogy a megadott falunemek mindegyi-
ke (Kāmlāū/Kamlawa, Málāūoku/Malawoku, Búbalum/Bubalum, Búszege/Busega,
Olūolu/?, Nászigálátú/Nasingalatu) Finschhafen környékéről származik, és felöleli
a jabim vidék egészét (2. térkép).¹⁵ Bíró jegyzeteiből az is kiderül, hogy a jabim vidék

¹⁵ A BODROGI (1961) alapján közölt 2. térképről kimaradt „Busega” és „Nasingalatu” falvak a Pápua Új-Guineáról 1974-ben felvett, 1:100 000 méretarányú térkép „Finschhafen” térképlapja szerint a Finschhafentől közvetlenül délre húzódó tengerparton fekszenek. A falvak a következő sorrendben követik egymást a Mongi folyó torkolatáig: Finschhafen – Bugaim – Nasingalatu – Kwalansam –

2. térkép Forrás: BODROGI, 1961, 45.

három kisebb körzetre oszlik: (északról délre haladva) Läubü/Finschhafen vidékére, a Gingala-szigetekre és a „tulajdonképpeni jabim vidékre”; illetve hogy legalább egy esetben (az 1. számmal jelölt Puli anyja esetében) a Finschhafen vidéki jabimok házassági kapcsolatban álltak a Siassi-szigetek lakóival.

Kasanga – Busiga – Mangec – Bukawasip – Buseng – Butala, majd közvetlenül a Mongi torkolatán túl Oligidu és Tamigidu. „Ngasegalatu” Flierl (FLIERL, 1927, 60.) szerint a „Simbangtól a Logaweng hegyen túl, néhány mérföldre található négy fő jabim falu egyike”, „Wagengeng, Qualasam és Gingala” mellett. OluOlu fekvése pillanatnyilag ismeretlen a számomra.

Végezetül Bírónak a 61. számú csoportképhez írt magyarázatából („Kamunszanga [...], akiről *külön felvett képénél* (62. sz.) [kiemelés tőlem, V. G.] bővebben kell szólnom”) az is nyilvánvalóvá válik, hogy a csoportképek és Kamunszanga portréja egy és ugyanazon helyen és időben készültek: előbb a csoportkép, utána a portré, amit Bíró-féle számozásuk is mutat. A Kamunszangával kapcsolatban a fényképleírásból idézett „most ismételtlen itt időzik Friedrich-Wilhelmshafenben” mondat tehát nem a kép készítésének helyét, hanem Kamunszanga lakó- és munkahelyét, mozgáskörzetét adja meg a fénykép készítésének idején; itt Kamunszanga „valami meghatározhatatlan minőségben, félig [mint] munkásfelügyelő, félig saját jószántából [mint] előénekes és imádkozó” volt jelen.¹⁶ A fentiekből következik, hogy jóllehet a csoportképek Huon-félszigeti jabim legényeket örökítenek meg, nem a Huon-félszigeten készültek, amire nyilvánvaló módon utal a 2. és 3ab. kép aláírása: „*Jabim-ngápáli*”, azaz (jabim nyelven) „jabim legények”, de „az Új-Guineai-Társaság szolgálatában, Jomba-telepen”. Ez utóbbi pedig – a félreértések elkerülése végett hangsúlyozzuk nyomatékosan – az Új-Guinea Társaság egy *Astrolabe-öböl*i telephelye volt.

És hogy mit kerestek a jabim legények szülőhelyüktől távol, az *Astrolabe-öböl*ben,¹⁷ arra nézve Bíró ad eligazítást:

„A munkások tömegét [...] a most már német birtokká lett Csendes-tengeri Archipelagus ontotta, a Salamon-szigetek a bukákat, a zömét Újbritannia és Újirland és szigetei. A társaság kis gőzösei folyton munkásverbuválásra jártak, kisebb-nagyobb tömegekben hozva az újakat s hazaszállítva a régieket. *Csak maga Újguinea nem igen adott még munkást, csupán a keleti része volt erre meghódítva, onnan jöttek a társaság kedvencei, a dédelgetett jabimok*” (BÍRÓ, 1932, 42. kiemelés tőlem, V. G.).

Ezzel teljesen egybevág Flierl egy leírása:

„Az új-guineai szárazföldön, illetve Kaiser Wilhelmslandon a kilencvenes években Finschhafen és a Huon-öböl környéke volt az Új-Guinea Társaság kedvenc toborzó területe. Gőzhajóik rendszeresen járták a vidéket toborzás céljából, és egyben magukkal vitték az úgynevezett 'finis-timer'-eket. A fiatal bennszülött munkásokkal rendszeren bántak, jól megfizették őket és mindig a megállapodott időben szállították vissza őket, így a falusiak hamarosan teljes bizalommal voltak az Új-Guinea Társaság iránt. Természetesen számos simbangi fiú is munkára jelentkezett, és a Huon-öböl más törzseivel együtt a Társaság új ültetvényeire mentek dolgozni az *Astrolabe-öböl*be és Friedrich-Wilhelmshafenbe, a mai Madangba. A simbangi fiúk hamarosan hangadókká váltak a deinzerhöhei,

---

¹⁶ Erre a kérdésre Kamunszanga életének részletezése során még visszatérek.

¹⁷ Az *Astrolabe-öböl*i Madang és a *Huon-öböl*i Finschhafen között a távolság légvonalban 270-300 kilométer. Ez abban az időben, az akkor használatos egyedüli járművekkel, az Új-Guinea Társaság gőzhajóival több napos fáradságos – és nem veszélytelen – tengeri utazást jelentett.

bukauai, lae- és malalo-beli fiúk között, és nyelvük, a jabim, a *miti*-vel vagy evangéliummal együtt hamarosan elterjedt a többi törzs fiúi között is” (FLIERL, 1932a, 15–16.).

Vagyis: az egykori Német Új-Guinea legkorábban fehér uralom alá került vidékének, a Huon-öböli Finschhafenek a környékén élő jabimok értelemszerűen a legelsőek voltak, akik érintkezésbe kerültek a kiépülőben lévő német gyarmatbirodalommal; ilyenképpen ők számítottak a legkorábban „civilizált” őslakóknak. Amikor 1891-ben, a malária következtében előállt magas halálozási ráta miatt a gyarmat székhelyét áthelyezték az Astrolabe-öböli Friedrich-Wilhelmshafenbe (ma Madang), a jabimok nagy számban követték a munkalehetőséget és fehér uraikat, „ingáztak” rövidebb-hosszabb időre az Astrolabe-öbölbe. Így találkozott össze újra Bíró és Kamunszanga Huon-öböli elválásuk után az Astrolabe-öbölben, illetve így került sor Jomba-telepen a jabim legények csoportképeinek és portréinak az elkészítésére.

Fényképek Kamunszangáról a Természettudományi Múzeumban

Kamunszangáról még két további fényképet ismerünk (*4a. és 4b. kép*), amelyek a Természettudományi Múzeum gyűjteményében találhatóak.¹⁸ Közülük az első a *Vasárnapi Újság* már idézett számában a legkorábban publikált Bíró-fotók egyikeként látott napvilágot (VASÁRNAPI ÚJSÁG, 1902a, 738.; lásd még BODROGI, 1987, 96–97.) (*4c. kép*). Szövege szerint „Egyik képünk Kamunszangát Bíróval a szingapúri kirándulás alkalmából fölvéve ábrázolja.” A kép aláírása pedig „Bíró Lajos és Kamunszanga nevű *szolgája*” (kiemelés tőlem, V. G.). Ez a kép egy pálmaházban, asztalon álló cserepes növények előtt, egész alakos fotóban örökítette meg Bíró és Kamunszangát. Bíró sötét színű, hosszú ujjú, orosz nyakú (vászon?) zubbonyt és hozzávaló nadrágot, valamint cipőt visel; kezében valószínűleg sapkát tart. Kamunszanga hozzá nagyon hasonló, de a korban szokásos hófehér „gyarmati” ruhát visel, viszont mezítláb van; jobb kezében fehér vászonkendőt, bal kezében vélhetően szalmakalapot tart.¹⁹ A kép kissé ferdére sikerült, amit a *Vasárnapi Újság*ban a kép megvágásával ügyesen ellensúlyoztak.

A második fénykép tudtommal eddig teljesen ismeretlen volt, magam csak egy futó rak-tárlátogatásnak köszönhetően ismerem. Ezen a félalakos, a fejen kívül mindössze a felsőtest felét mutató, portrészzerű felvételen Bíró és Kamunszanga bensőséges baráti viszonyt és kölcsönös bizalmat sugalló közelségben, egymás felé fordulva, egymás szemébe nézve vannak megörökítve; Bíró szeretetteljes gyengédséggel néz „szolgájára” és Kamunszanga vállára teszi a kezét. A gesztus – különösen az adott korban – annyira szokatlan, hogy a felvétel nyilvánvalóan rejtett üzenetet hordoz.

---

¹⁸ Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ - Magyar Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjtemény. A közlési engedélyért köszönetet mondok dr. Bernert Zsolt főigazgatónak, az ügyintézés során nyújtott segítségért pedig Sebestyén Réka könyvtárosnak.

¹⁹ A kalap kerek pereme jól kivehető, maga a kalap alig.

4a. és 4b. kép

4c. kép

A képekhez szerencsés módon Bíró kéziratos, Huon-öböli jegyzetei között fennmaradt két elejtett megjegyzés. Az első szerint „Singapore-ban időzésem alatt a postahajóval betegápolóként egy régi jó ismerős jabim legény, Kamunzsanga, jött oda s legott felkeresett. Napokig járta a várost, megbámult mindent. De az egyetlen, amit megkívánt, a *jőkő* hánccs volt a rotangfonó kínaiak műhelyében!” (EA 4715/590).²⁰ A másik sokatmondóbb: „Kamunzsanga-Silas nem ismeretlen odahaza se, legalább a képe után. Betegápolóként Singapore-ba kísért egy németet, akkor ott lefényképeztettem különféle pozitúrában, magában is,²¹ velem is. A[z] volt vele a tervem, hogy ha ide jövök az ő hazájába jabimékhoz, talán nem félnek majd a fényképező masinától, ha látják, hogy velem is megtörtént ez az eset. A fényképlemezeket haza küldtem. Bár ne kellett volna! Otthon azt sütötte ki valami élénk fantáziájú agy, hogy – megházasodtam!! Kellott a[z] nekem ?!” (EA 4715/620)

A helyzet komikumát – amit a fentebb bemutatott „bizalmas” beállítás sugallhatott – félretéve, ez a vallomás nem várt fényt vet Bíró fényképezési és terepmunka módszereire, emberi kapcsolataira. Korábbi tapasztalataiból jól tudta, „hogymilyen babonás a pápua s nem engedi magát megmérni, mert fél a megbabonázástól, sőt a fotografálás elől is elszalad” (BÍRÓ, 1923, 44.). Kamunzsangával közösen készített fényképeiből és idézett kommentárjából ítélve az ilyesféle helyzetek megelőzésére, a fényképezés megkönnyítésére tudatosan, előrelátóan készült. Singapore-ban, ahol viszonylag könnyen és olcsón hozzáférhetett a fényképezés Új-Guineában nehezen beszerezhető nyersanyagaihoz és kellékeihez (üveglemezek, vegyszerek stb.) – nyilvánvalóan már rég esedékes Huon-öböli (elsősorban jabimok közti) terepmunkájára készülve²² –, megragadta a kínálkozó alkalmat, hogy Kamunzsangával együtt lefényképeztesse magát. Ezek a felvételek a fényképezés „ártatlanságát” voltak hivatva sugallni: a megrontástól való félelem elosz-

²⁰ A lap aljára írt zárójeles megjegyzés.

²¹ Ez a kép egyelőre ismeretlen a számomra. Nem lehetetlen, hogy a többivel együtt a Természettudományi Múzeum gyűjteményében lappang.

²² Bíró Új-Guineába való megérkezése kezdetétől tervezte a Huon-öböli utazást. Nem sokkal megérkezése után, 1896. május 6-án egy levelében említi, hogy pénz híján kénytelen „élősködni”, „azért elfogadtam a misszionáriusok meghívását Finschhafenbe, az ő vendégök leszek két hónapig”. Erre végül 1898-ban került sor, „ötnegyed évi” időtartamra.

latását, a bizalomgerjesztést célozták, amit különösen a második kép beállítása érzékeltet jól. Az eset pedig arra utal, hogy noha Bíró mögött ekkor már hozzávetőleg másfél-két évi terepmunka állt, még mindig problémái lehettek a „babonás” pápuák – e korban sok technikai nehézséggel és „mágikus” hókusz-pókusznak látszó cselekvéssel együtt járó²³ – fényképlemezre örökítése során.

Végezetül ne felejtjük el megemlíteni, hogy jóllehet Bíró és Kamunszanga kapcsolatának kezdetét és mibenlétét egyelőre homály fedi, Kamunszanga Singapore-ban bizonyosan nem volt Bíró fizetett alkalmazottja, „szolgája”. Idézett megjegyzéséből világosan kiderül: valaki másnak a szolgálatában állt, egy beteg németet kísért ápolóként Singapore-ba. És jóllehet Bíró szerint „sokat érintkeztem vele Huongolfnál való tartózkodásom alatt is, mostanában is” (értsd: az Astrolabe-öbölben) és „Huongolfi jegyzeteimben sokszor emlékezem róla”, sőt a Huon-öbölből való távozta után különféle megbízásokat is adott neki (lásd később), a kettejük közötti viszonyt Bíró maga soha nem jellemezte a „szolgám” kifejezéssel. A *Vasárnapi Újság* képaláírását tehát valószínűleg a kor magyarországi viszonyai implikálták.

Ami mármost a „singapore-i kirándulást” illeti, mint az közismert, hatéves gyűjtőútja során Bíró 1897–1898-ban hosszabb időre elhagyta Új-Guineát: Singapore-ba utazott, hogy készleteit feltöltse, magát gyógykezeltesse, a singapore-i múzeumban természettudományi és néprajzi szakirodalmat tanulmányozzon, illetve hogy a megerőltető, hosszú terepmunka közben kicsit kikapcsolódjék és feltöltekezzen. Singapore-i tartózkodásának pontos időpontját és időtartamát nem tudjuk,²⁴ ez idő alatt nem adott hírt magáról. Hosszú hallgatására, ami miatt halálhíre is kelt, Szalay Imre múzeumi igazgatóhoz írt 1898. augusztus 18-i levelében próbált magyarázatot adni (BÍRÓ, 1923, 114.). Singapore-ból végül 1898 júniusában tért vissza Új-Guineába: az Astrolabe-öbli Stephansort érintésével egyenesen a Huon-öbölbe utazott, ahol közel másfél évig maradt.

---

²³ Például: a magnéziumos villanópor hirtelen fellobbanása, a fotográfus bebújása a fényképezőgép fekete ponyvája alá stb.

²⁴ Leveleink könyv formában megjelent előszavában Bíró „1897 végét” adja meg Singapore-ba való távozása és 1898 nyarát onnan való visszatérése időpontjaként: „1897 végéig, amikor áthajóztam Hátsó-Indiába, Singaporeba, onnan pedig Jávasziget buintenzorgi híres tropikus fűvészkertjébe”, illetve „így aztán csak 1898 augusztusában adtam fel ismét új-guineai levelet”, most már a sziget távoli keleti végéről, a Huon-Golf melletti Simbangról. Ott eltöltött ötnegyedévi időről már ismét beszámolnak elég szorgalmasan írott leveleim” (BÍRÓ, 1923, 9.). Jegyezzük meg, hogy Bíró tévesen adja meg a Huon-öbölből írott első levelének az időpontját: Méhely Lajoshoz Simbangból írott levele 1898. július 27-én kelt (BÍRÓ, 1923, 109–113.). A fenti dátumokat tovább finomíthatjuk: A[bafi] L[ajos] *Rovartani Lapok*-beli közleménye (1898. április: 84.old.) alapján tudjuk, hogy Dr. Fanzler Lajos hajóorvos 1897. októberében már Singapore-ban látta őt betegen; december végén viszont gyógyultan látta viszont. Ezek után Bíró 1898. január 30-án már Kuala Lumpurból küldött levelet. Singapore-ból Batáviába való továbbutazása pedig – immár saját tudósítása szerint – 1898. május első napjaira esett (BÍRÓ, 1932, 143.).

Kamunszanga élete

Tekintsük át ezek után röviden Kamunszanga életútját! Ez már csak azért is megkerülhetetlen – és rendkívül tanulságos – vállalkozás, mert egy unikális forrás áll a rendelkezésünkre: Kamunszanga önéletrajza, amit eredetileg egy Huon-öböl-i misszionáriusnak, Stephan Lehnernek²⁵ – ismeretlen helyen és ismeretlen időben – jabimul mond(hat)ott tollba, és ami könyv formában a Neuendettelsau-i Misszió által megtartott első pápua keresztelő 70. évfordulóján, 35 évvel Kamunszanga halála után jelent meg, egy másik misszionárius, Johann F. Streicher német fordításában (STREICHER, 1969). A kézirat és a könyv célja nyilvánvalóan kettős: egyrészt az akkoriban már valószínűsíthetően öreg Kamunszanga kívánt benne tanúságtételt tenni keresztény életútjáról, igaz keresztény lelkiségéről; másrészt – Kamunszanga példáján keresztül, az ünnepi évfordulóhoz kapcsolódóan – a Neuendettelsau-i Missziói Társaság szándékozott saját evangelizációs tevékenységének talán legfontosabb eseményéről méltó módon megemlékezni. Ez a kettős cél a kötet lehetséges tudományos céljait sajnos felülírta. Fájóan hiányzik belőle egy bevezetés, amely a kézirat létrejöttének körülményeit megvilágítaná. Annyi – egy a könyv végén elejtett megjegyzésből – kiderül, hogy a *jabim nyelvű* kézirat „túlnyomó részt” Lehner misszionárius kézírásával van írva (STREICHER, 1969, 30.); ez arra látszik utalni, hogy a szöveget Kamunszanga tollbamondása alapján Lehner jegyezhetette le. Ezt látszik alátámasztani egyébként az a tény is, hogy Kamunszanga végig *1. szám 1. személyben beszél* benne. De hogy Kamunszanga miért nem *maga* írta le az emlékeit, hiszen iskolázott keresztényként – és Bíró tanúsága szerint is – *tudott* jabimul írni és olvasni, kérdés, amire egy lehetséges válasz az, hogy Kamunszanga az 1920-as évek közepén egy balesetben a fél szemére megvakult (STREICHER, 1969, 28.), s az valószínűleg megnehezítette (vagy lehetetlenné tette) számára az írás-olvasást. Ha ezt a magyarázatot elfogadjuk, a kézirat keletkezésének idejét az 1920-as évek közepe, Kamunszanga megvakulása és 1934. július 10-én bekövetkezett halála közé, azaz egy nagyjából egy évtizedet felölelő időtartamra szűkíthetjük (STREICHER, 1969, 30.). És mivel a könyvecske tanúsága szerint Kamunszanga soha nem jutott el Európába, a kézirat valószínűleg Új-Guineában készült, ahonnan – ismét csak gyaníthatóan – Lehner vagy Streicher révén kerülhetett a kézirat Neuendettelsau-ba, ahol feltehetőleg ma is őrzik.

A kötet „fordítójáról” – mert Streicher így aposztrofálja magát – annyit tudni, hogy az 1930-as években maga is a Huon-öbölben volt misszionárius, és Kap Arkona környékén, Hopoiban²⁶ és Bukawában sokszor találkozott az akkor már öreg Kamunszangával és feleségével (STREICHER, 1969, 30.). Nyilván ez adta az ösztönzést számára, hogy a Neuendettelsau-i Misszió első keresztelőjének 70. évfordulóján, 1969-ben, a szóban forgó kéziratot lefordítsa és a könyvet kiadja. A bizonytalanságok sorát azonban növeli, hogy Streicherről magáról is ellentmondásos adataink vannak. E könyv szerint *Johann F.* a keresztneve. A Neuendettelsau-i Archívum *Findbuchja* (HAGELAUER, 2012) viszont

²⁵ Stephan Lehner (1877–1947) neuendettelsau-i misszionárius, 1902 augusztusában érkezett a Huon-öbölbe, kezdetben a simbangi és a deinzerhöhe állomások vezetője, majd 1906-tól a Kap Arkona-i missziós állomás alapítója a bukawák között (BAUMANN – KLEIN – APITZSCH, 2002; DECH, 2005).

²⁶ Hopoi missziós állomás a Huon-öböl közepe táján, Lae-től 41 kilométerre keletre, Finschhafen-től pedig 52 kilométerre nyugatra fekszik, Cape Arkona közelében.

egy *Hans* Streicherről (1901–1998) tudósít. Mivel a Hans a Johann beceneve, több mint valószínűnek tekinthetjük, hogy a két keresztnév egy és ugyanazon személyt takarja. Streicher hagyatéka jabim nyelvű dokumentumokat tartalmaz, de Kamunszanga kézirata név szerint sajnos nincs benne megemlítve, jóllehet sok olyan dosszié van közte (pl. „Einheimische sprache” stb.), amely tartalmazhatja azt.

Áttérve ezek után a könyv tárgyalására, kezdjük azzal, ami talán a legsokatmondóbb tény: a misszionáriusoktól eltekintve szinte semmi olyan részlet vagy tény nincs benne, ami Kamunszangának az európaiakhoz fűződő viszonyára vetne fényt! Kamunszanga látnivalólag igyekszik minden olyan eseményről hallgatni, vagy legalábbis a fontosságát lekicsinyíteni, ami keresztény életútjával közvetlen módon kapcsolatba nem hozható. Alig, és csak általánosságokban említ olyan eseményeket, adatokat, amelyek a megkeresztelkedése előtt vagy közvetlen utána történtek vele; az általa említett időpontok pontatlanok, a visszaemlékezés nem kronologikus sorrendben halad, oda-vissza ugrál, ami a visszaemlékezés műfajából és az elbeszélés jabim módjából is következhet, de lehet szándékos is (lásd később a házassági történetét). Így önéletrajza az európai nézőpontot ellenpontosító vernakuláris forrásként sajnos nem használható.

Elmondása szerint az anyja a bukawa vidékre való volt (*I. térkép*), de egy éhínség elől a Gingala vidéki jabimok közé, Malawokuba költözött, és ott ment férjhez. Kamunszanga is ott született meg. Hozzávetőleg 15 éves kora körül, az Ysabel nevű munkástoborzó hajón került Kokopóba (ma: Rabaul, Új-Britannia), az egykori Német Új-Guinea fővárosába vendégmunkásnak, ahonnan három év után, 1887-ben tért vissza szülőföldjére. Mivel anyja kevéssel a hazatérte után meghalt, korán a misszionáriusok által fenntartott iskola tanulója lett (STREICHER, 1969, 9–10.).

Az időpontokkal kapcsolatban azonban már rögtön az elején problémák merülnek fel. Mint tudjuk, Finschhafen 1885-ben alapították; J. Flierl első neuendettelsau-i misszionáriusként 1886-ban érkezett oda; az 1886-ban, Hamburgban vízre bocsájtott Ysabel pedig 1886. november 4-én hagyta el a kikötővárost, és több hónapos út után, első alkalommal 1887. február 17-én kötött ki Finschhafenben.²⁷ A fentiek értelmében tehát a Kamunszanga által említett „három évnek” jóval később kellett történnie: Kamunszanga az Ysabel fedélzetén legkorábban 1887-ben hagyhatta el Finschhafent, de még ez is túl korai dátumnak tűnik! Ha ugyanis beszámítjuk, hogy a Neuendettelsau-i Kézikönyv adatai szerint a keresztelés idején, 1899. augusztus 20-án Kamunszanga „18 éves volt” (FARNBACHER – WEBER, 2004, 53–54.), tehát 1881-ben szület(het)ett,²⁸ legkorábban 1896 táján, „15 éves kora körül” kezdhetette meg az európaiak alkalmazásában töltött „három éves” szolgálatot. Ez az évszám feltűnően egybevágni látszik Bíró adataival, aki – emlékeztessünk rá – 1896. január 1-én érkezett meg az Astrolabe-öbölbe, és akit Kamunszanga 1897–98-ban már „régí ismerősként” látogatott meg Singapore-ban.

---

²⁷ Lásd az „Ysabel (Schiff, 1886)” című szócikket a Wikipédián. https://de.wikipedia.org/wiki/Ysabel_%28Schiff,_1886%29 (letöltés ideje: 2024. február 6.) Üzembe állításától kezdve az Ysabel a Német Új-Guinea Társaság állomásai, illetve a nagy nemzetközi járatok között szolgált összekötésként, egyben postahajó volt, továbbá a munkástoborzás céljait is szolgált.

²⁸ Természetesen tisztában vagyok vele, hogy ez a születési adat is minden bizonnyal hozzávetőleges becslésen alapult, hisz az anyakönyvezés, illetve a pontos életkor nyilvántartása a pápua kultúrákban a kereszténység elterjedése előtt sehol sem volt szokás.

A probléma azonban valójában nem az, hogy Kamunszanga pontatlan időpontokat ad meg az életútjával kapcsolatban, hanem az, hogy – mint már volt róla szó – szinte semmi lényegest nem mond róla! Mindössze néhány mondatban említi a fehérek szolgálatában töltött éveit: „munkástoborzáskor beálltam a fehérek szolgálatába. Az utam idegen helyekre vezetett. Három évig voltam távol az otthonomtól. [...] Elutaztam Madangba és különböző fehérek szolgája voltam a ház körül és a konyhában. Paradicsommadár-vadászatkor vadászinas voltam és hajókon utaztam” (STREICHER, 1969, 17.). Ezt a (második) „három évet” ráadásul időben jóval a keresztelője (1899) és Kaboing 1902-ben bekövetkezett halála *utánra* helyezi és – mintha csak mentegetni kéne magát miatta – azzal próbálja indokolni, hogy hagyományos „pogány” szokás szerint, akarata ellenére „megházasították”, amire ő a tiltakozás és/vagy szabadulás egyetlen lehetséges módját választva felcsapott vendégmunkásnak: „így próbáltam megszabadulni egy házasságtól, amit nem akartam” és „idegen környezetben is megpróbáltam megmaradni kereszténynek és a feladatomhoz hűnek maradni” (STREICHER, 1969, 17.).

Vagyis Kamunszanga kétszer „három évet” ad meg, amikor a fehérek szolgálatában dolgozott: egyszer fiatal korában, a keresztelője és a házassága előtt, és másodszor a házassága után. Az első három évről az Ysabelen, Kokopón és a „három éven” túl semmit nem mond, a másodikról annyit, amennyit fentebb idéztem. Kamunszanga házasságára (pontosabban házasságaira) később még visszatérek. Itt most annyit ismételjünk meg, hogy – a könyv céljának szellemében – hallgatással övezi mindazt, ami témánk szempontjából érdekes lehetne: egy szóval sem említi Singapore-t, Bíróval való kapcsolatát, Astrolabe-öböl tartózkodását, kokopói munkáját, vagy a Bíró által „alkalmasint” megírt történetet a misszionáriusoknál megőrzésre „letett” vagyonáról! Mintha mindez nem is létezett volna – holott ez az időszak a fehérekkel való első ismerkedés ideje, a német gyarmatosítás hajnala, ami az evangelizációtól függetlenül is sok drámai újdonságot kellett, hogy hozzon a pápuák számára.

A fentiekre való tekintettel Kamunszanga életútjából a továbbiakban csak a keresztelőjére és házasságaira vonatkozó részt fogom részletesebben tárgyalni, illetve az egyéb forrásokkal összevetni.

Kamunszanga keresztelője

A keresztelőről hallgassuk meg először magát Kamunszangát! Amikor „isten szava hatni kezdett” a lelkében, barátjával, Kaboenggel rendszeresen összeültek Pfalzer²⁹ misszionáriussal tanulni.

„Ez természetesen nem maradt észrevétlenül. Amikor híre ment a dolognak, a fálvaink vezetői nekünk estek. Élesen bíraltak bennünket, amiért a saját utunkat mertük járni. Ez valami hallatlan dolog volt a számukra. Üldöztek, kinevettek és kigúnyoltak minket. De mi erősek voltunk, és mindig csak azt az egyet válaszoltuk: »Kitartunk mellette«. Lemásoltuk, amit Pfalzer mondott nekünk az iskolában.

---

²⁹ Georg Pfalzer (1866–1945): 1889–1914 között a Neuendettelsau-i Missziói Társaság misszionáriusa Simbanganban. Ő keresztelte meg az első két jabim fiút, Kaboingot és Kamunszangát.

Öt hónapba telt, aztán készen voltunk. Közeledett a keresztelő napja. Egy héttel előtte Pfalzer meghívókat küldött szét a jabim falvakba. A legtöbben azonban visszautasították a meghívást, néhányan azzal a gúnyos megjegyzéssel: »Minek is mennénk, csak azért, hogy ezt a két megbolondult fiút lássuk? Ha ti, fehérek meg akarjátok keresztelni őket, csak rajta. A sötét bőrük majd valószínűleg kifehéredik, és engedelmes szolgákat fogtok kapni bennük.« Így adtak hangot nemtetszésüknek keresztységünkkel kapcsolatban. A templomba csak néhány felnőtt jött el. A fiatalabbak közül is csak néhányan jelentek meg, mint ahogy a szomszédos falvakból is. Az előző pénteken öt misszionárius vizsgáztatott minket. Felváltva tették fel nekünk kérdéseiket. Az ő szemszögükből nézve immár semmi sem állt a keresztelőnk útjában. Ennek napja, 1899. augusztus 20-a, zuhogó esőben kezdődött. Fehér ágyékkötőinkben 9 óra körül készen álltunk. Pfalzer misszionárius vezetett be minket a templomba. Beszédében hangsúlyozta, hogy az evangélium a béke üzenete szívünk és falvaink számára. A keresztység annyit jelent, hogy Urat váltunk. Jézus népe hadat üzen a gonosznak és követi új Urát. A keresztiséget a varázslás bármiféle formájának, illetve minden más egyéb pogány szokásnak a megtagadása előzte meg. Ugyanakkor keresztény hitünk megvallásával tanúságot tettünk az élő Isten iránti odaadásunkról. Ezután a keresztelőmedencéhez léptünk, és megkeresztelték bennünket új nevünkön. Én a Sila nevet választottam, Kaboeng pedig Tóbiá[s]nak nevezte magát. A következő kedden a misszionáriusok ismét találkoztak velünk. Nyomatékos buzdítások után elengedtek bennünket a falvainkba. Pfalzer misszionárius mindkettőnknek adott egy-egy csengőt. Tobia egy kis templomot épített Bubalomban, ott akasztotta fel. Én ugyanezt tettem a falumban, Malawakuban” (STREICHER, 1969, 13–14.).

Idáig Kamunszanga visszaemlékezése. Lássuk ezek után az egykorú szemtanúk beszámolóit ugyanerről az eseményről! Bíró Lajos a már idézett fényképleírásán kívül („Egy barátjával együtt ő lett az első, aki a hittérítőktől a keresztiséget felvette, nem ugyan valami pietisztikus hajlamból...” stb.) mindössze egyszer tesz említést a keresztelőről: „A két ifjú [Kamunszanga és Kaboin, V. G.] arról is nevezetes, hogy ő bennük testesül meg a hittérítők 12 évi³⁰ működésének az eredménye, Kaiser-Wilhelmsland területén ők az első megkeresztelt protestánsok. Most [1899, V. G.] augusztus 20-án volt a keresztelőjük. Kapott mindenik egy térdig érő ujjatlan fehér tunikát s hozzá Kaboin Tóbiás, Kamunszanga Silas nevet. Aki nem tudja, hogy a kettő közül melyik a pogányabb név, annak ajánlatik olvasni Pál apostol utazását”³¹ (EA 4715/620).

A kontextusból nyilvánvaló, hogy Bíró ezt a jegyzetet a keresztelő után, de még a Huon- öbölben írta. Egyrészt a jegyzet fentebb már idézett első részében, ahol Kamunszanga singapore-i „kirándulásáról” számol be, az „ide jövök az ő hazájába jabimékhoz” kifejezést használja. Másrészt a „kapott mindenik egy térdig érő ujjatlan fehér tunikát” (amit Streicher, akinek Kamunszanga hozzátvetőleg két-két és fél évti-

³⁰ Bíró itt tévesen adja meg az adatot: a valóságban, mint láttuk, 13 év után történt meg a szóban forgó keresztelő.

³¹ Silas = Saulus.

zeddel a keresztelő *után* diktálta le életútját, a német „ágyékkötő” [„Lendentuch”] kifejezéssel ad vissza fordításában [STREICHER, 1969, 14.] olyan információ-részlet, amit csak egy szemtanú tudhat és oszthat meg másokkal! Bíró tehát bizonyosan részt vett az eseményen, és mivel kevéssel utána, 1899. szeptember közepén elhagyta a Huon-öbölt, a jegyzetet valamikor a két dátum közé eső időben írhatta.³²

Hogy miért nem írt a keresztelőről bővebben, csak gyaníthatjuk: Kamunszanga megtéréseinek „nem ugyan valami pietisztikus hajlamból, hanem elég sajtóságos külső okokból” való megtörténte ismeretében, illetve a „pietista-ortodoxissima” misszióról tett, már idézett fényképalírásából kikövetkeztethetően („nekem pedig [Kamunszanga] igazi typosos minta arra, hogy miként vetköztetik ki a természeti embert ősi emberi jó tulajdonságaiból a műveltség és keresztyéni szeretet kétséges áldásai”) Bíró nem lehetett valami jó véleménnyel a neuendettelsau-i misszionáriusokról. Ezt mi sem mutatja jobban, mint egy vitriolos stílusban megírt, vele megesett simbangi történet, amikor is összeszólalkozik az őt „saját érdekében” buzgóbb lelki gyakorlatra felszólító misszionáriusokkal (BÍRÓ, 1923, 119.; VARGYAS, 1986, 34.). Rosszallásának azonban a kor klerikális légköre, valamint az egyház pozitívnak tartott kultúrmissziója miatt nem adhatott szabadon kifejezést. Így nem csodálható, hogy leveleiben és visszaemlékezésében nem – vagy alig, és akkor is távolságtartóan – tesz említést róluk.

Ami mármost a missziótörténeti forrásokat illeti, feltűnő, hogy az egykori szereplők, a misszionáriusok beszámolóit és visszaemlékezéseit milyen szűkszavúak az első keresztelőre vonatkozóan! A simbangi missziót megalapító misszionárius „ősatya”, Johann Flierl több ezer oldalra rúgó írásában (FLIERL, 1910a, 1910b, 1919, 1927, 1928, 1931, 1932a, 1932b, 1999; FROEHLICH, 2015) például részletesen beszámol a missziós állomások építéséről, a munkával együtt járó fizikai és logisztikai nehézségekről, a misszionáriusok önellátó gazdálkodásáról, a gyarmati egészségügyi helyzetről, a missziókon folytatott gyógyító tevékenységről, kormányzói és misszionáriusi látogatásokról (odáig menően, hogy ki melyik szobában aludt a vendégek közül!), vagy az evangelizáláshoz kapcsolódó nyelvi problémákról, a térítési stratégiáról, a missziós iskolán folyó tanításról, a keresztelőre való felkészítésről, a „pogányok” vallásáról és bizalmuk megnyeréséről, a *balum*-ünnep fokozatos elhagyásáról, továbbá sok egyéb apró részletről. Am mindeközben alig tesz említést a megtérített pápuákról és a hozzájuk fűződő emberi kapcsolataikról! Flierlt olvasva az embernek olyan benyomása van, mint a 19. század végi felfedezők, földrajzi utazók leírásai olvastán, ahol a legyőzött nehézségek és a kalandok ecsetelése messze felülmúlja a felfedezett tájak és emberek-népek-társadalmak bemutatását. A minket érdeklő *első* keresztelőről például mindössze ennyit tudunk meg: „Az új évszázaddal új korszak kezdődött misszióinkban, Isten kegyelméből nagy változás következett be. Régi állomáshelyeinken mindenütt elsőszülötteket lehetett kereszttelni...” (FLIERL, 1910b, 122.); vagy „Új-guineai misszióinkban ez volt az első zsengek

³² Bíró utolsó levele a Huon-öbölből – mint már volt róla szó – 1899. szeptember 12-éről kelt; szeptember 21-én már Miokóban (a német gyarmati kormányzat első székhelye az Új-Britanniát és Új-Írlandot elválasztó tengerszorosban fekvő Duke of York szigeten) van; első levele újfent az Astrolabe-öbölből 1899. november 10-én kelt.

ideje, a jelen század első évtizedében a kis kezdetek napja, az eljövendő nagyobb dolgok előszele” (FLIERL, 1927, 56.).³³

Kamunzsanga (és Kaboeng) neve csak mellékesen, véletlenszerűen tűnik fel nála. 1899. augusztusára, ausztráliai vakációjáról való visszatérésére emlékezve például így ír: „... boldogan tértünk vissza hosszú ausztráliai nyaralásunkból. Az évszázad végéhez értünk. A két elsőszülöttet abban az évben keresztelték meg Simbangban, idősebb iskolás fiúkat; az egyik a Huon-öbölbe való volt, Kamunzsanga, aki évtizedek óta keresztényként élt Deinzerhöhe, Bukauasip fiókgyülekezetében, a másik a közeli Gingalából származott, a neve már kiment a fejemből” (FROEHLICH, 2015/II, 119.).³⁴

Talán az egyedüli alkalom, amikor Flierl név szerint megnevezett pápuákról, keresztény életvitelükről, dicséretes cselekedeteikről, illetve halálukról ír, a „simbangi fiúkról” szóló fejezet a *Christ in New Guinea* című könyvében (FLIERL, 1932a, 14–21.). E részben azt mondja el, hogy az első keresztények hogyan nőttek ki a simbangi missziós iskola növendékei közül. Név szerint és hosszan számol be néhány híres simbangi fiúról, majd utánuk, „a futottak még” listáján említi meg Silast és Kaboingot:

„De nem ők voltak az első megkeresztelkedettek! Az első kettő a gingala-beli Tobias Kaboing és Silas Kamunzsanga voltak, akiket Pfalzer testvér a simbangi missziós állomáson 1899. augusztus 20-án keresztelt meg. 1902 július végén Kaboing vastagbélgyulladásban meghalt [...] Amikor én elhagytam Új-Guineát [1930, V. G.] Silas Kamunzsanga még életben volt. Ő egy igazi keresztény a bukawa vidéken. Sok éven át szolgált az Új-Guinea Társaságnál szárazföldön és tengeren egyaránt, majd a Kap Arkona közelében lévő Wuitelu nevű faluban telepedett le” (FLIERL, 1932a, 20–21.).

Az első keresztelőről és Kamunzsangáról tehát magától Flierltől gyakorlatilag semmit sem tudunk meg. Szerencsére a Neuendettelsau-i Missziói Társaság új-guineai történetét feldolgozó művek között kettő is van, amelyek egykori források alapján rövidebb-hosszabb összefoglalást adnak róla. A Missziói Társaság új-guineai tevékenységének 75. évfordulójára készült művében Pilhofer³⁵ – aki 1905–1939 között maga is a Neuendettelsau-i Társaság misszionáriusa volt a Huon-öbölben – így ír:

„Tizenhárom évnyi fáradozás után a beérő termés első jelei láthatóvá váltak. Az első csemeték, akiket Pfalzer 1899. augusztus 20-án Simbangban megkeresztelt, egykori iskolás fiúk voltak, nevezetesen Kaboeng, aki a Tobias keresztnevet, és Kamunzsanga (sic!), aki a Silas nevet kapta a kereszttségben. Felkészítésük viszonylag rövid volt, leginkább az iskolában tanultak ismétlésére és elmélyítésére

³³ Lásd még FLIERL, 1927, 42–43., 1999, 174.

³⁴ Flierl 1941 júliusában, kevéssel 83 éves születésnapja után német nyelvű kéziratban írta meg visszaemlékezéseit. E kézirat rövidített, angol nyelvű kiadása Flierl 1999; teljes német nyelvű kiadása FROEHLICH, 2015.

³⁵ Pilhofer, Georg (1881–1973): Johann Flierl veje. Misszionáriusi tevékenysége mellett több felfedező utat is tett az egykori Német Új-Guinea belsejében (Waria vidék, Markham folyó völgye, kukukuku vidék). Életéhez lásd FUGMANN, 2005.

szorítkozott. Pfalzer nyomatékosan hangsúlyozta, hogy ne ringassák magukat hamis reményekben: a keresztség nem biztosít védelmet a betegség és a szenvedés ellen. Isten ígéjének valódi gyümölcsét nem itt a földön, hanem csak a mennyben lehet megtalálni. A keresztség aktusa mély benyomást tett minden jelenlévőre, fehérekre és sötétbőrűekre egyaránt, különösen, amikor a pogányság két fő elemének, a *balumnak*,³⁶ a halottak kikérdezésének és a varázslásnak nyilvános megtagadására került sor. A jelenlevő pogányok figyelmüket magára a keresztség aktusára összpontosították abban a reményben, hogy valami rendkívüli dolgot észlelhetnek. Sajnos első kis benyomásunk a pápua pogányság területére nem volt különösebb hatással a falu lakóira” (PILHOFER, 1961/I, 118–119.).

És jóllehet a következő néhány évben egy-két további keresztelő előre vetítette egy jövődöbeli keresztény közösség formálódását,³⁷ a „pogányság még mindenütt töretlenül jelen volt”, amit jelzett az is, hogy Kamungsanga és Kaboing keresztelőjén Simbanganban „alig 30-40 ember vett részt” (PILHOFER, 1961/I, 119.).

A Neuendettelsau-i Missziói Társaság korabeli forrásait és dokumentumait közreadó műben (FARNBACHER – WEBER, 2004, 53–54.) az első keresztelőről egy több forrásból összeállított, viszonylag részletes beszámolót találunk, amit némi kihagyásokkal és a szerkesztői megjegyzésekkel együtt teljes egészében idézünk:

„Új-guineai missziós tevékenységünk tizenhárom éve alatt a legörömtelibb hír, amit misszióink kedves barátainak el kell újságnunk. Amire régóta vágytunk és amiért gyakran könyörögtünk, az Úr kegyelméből végre megadatott: munkánk jutalmául a pápuáktól két elsőszülöttet kaptunk; az első két jabim fiatalember, Kaboing és Kamungsanga augusztus 20-án, a Szentháromság utáni 12. vasárnapon az Úr Jézus nevében megkeresztelkedett... [eredeti kipontozás, V. G.] Amikor Flierl Missz[ionárius] 1886-ban Finschhafenben partra szállt, még beszélni sem tudott a bennszülöttekkel, nemhogy hirdetni nekik az evangéliumot... [eredeti kipontozás, V. G.] Legalább négy évnvi tanulásba telt, mire ez a fontos előkészítő munka kellőképpen lezárult, és a munka megkezdődhetett az emberek szívében, amit a makacsság, a gőg és a babona keményen megtiport... [eredeti kipontozás, V. G.] A munka első látható eredménye egy állandó bentlakásos missziós iskola volt, amelyet fel tudtunk állítani... [eredeti kipontozás, V. G.] Aztán a saját művészetükbe és varázslóikba vetett büszke bizalmukat erősen megrendítette a himlőjárvány, amely a jabim törzs tizedét elsöpörte; néhányan rájöttek, hogy a misszionáriusok tanúságtétele igaz. A *lum miti*, azaz egy kápolna építése Qualansamban nagy

³⁶ Eredeti lábjegyzet: „a *balum* az ősök kultuszához kapcsolódó körülmetélési ünnep jabim neve”, V. G.

³⁷ Pilhofer tudósításából tudjuk, hogy kevéssel utána Simbanganban és másutt további keresztelőkre került sor, újfent korábbi bentlakásos növendékek körében: 1899. december 31-én Hoh misszionárius Tamin Lokomu Joelt; 1900-ban Vetter misszionárius Simbanganban hat, név nélkül említett egykori tanuló; 1902-ben újfent Tamin Bamler misszionárius öt, név nélkül említett egykori tanuló, továbbá Simbanganban Pfalzer misszionárius Lemasumot és Padit, illetve Vetter misszionárius az akkor alapított Kwalansamban öt főt, illetve 1903-ban további 12 főt keresztelt meg. Végezetül 1903-ban Tamin Hoh misszionárius újra 5 főt (közük az első két nőt) tartott keresztvíz alá. (PILHOFER, 1961, 119.)

előrelépést jelentett; a példát más falvak is követték. Néhány faluban bevezették a vasárnapi ünnepségeket is, és az idősek is bekapcsolódtak az istentiszteletbe, már csak azért is, mert célszerűnek tartották, hogy ideiglenes jelenlétükkel megtiszteljék a misszionáriusok Istenét. A köznapi életben való további előrelépés aztán egy nagy pápua ünnepi összejövetel alkalmával mutatkozott meg; szinte mindenki, még a távoli falvakból is, fegyvertelenül jelent meg, holott pápua szokás szerint még rövid séták alkalmával is lándzsát kell hordani. Az evangéliumi békeüzenet tehát máris hatást gyakorolt a pápua szívekre a béke érdekében. A mi két fiatal keresztényünk most jutott el az Ige hatásának csúcsára. Ami mármost a keresztelőt illeti... [eredeti kipontozás, V. G.]” [„*Vetter beszámolója*”]

[Kis kihagyás után a szöveg tovább folytatódik, valószínűleg továbbra is Vetter misszionárius beszámolója alapján. V. G.]

„A szokásos istentisztelet és a Pfalzer atya által e napra szánt és összeállított prédikáció után [*lásd alább*] a keresztelési aktusra a Löhe-féle Agenda/Istentiszteleti rendtartás³⁸ szerint került sor. Mindketten hangosan és határozottan kimondták a gonosz megtagadását [Abrenuntiation]: »Ellene mondok az ördögnek és minden lényének és minden cselekedetének«. Mint ilyet, külön és név szerint is megneveztek a *balum* szerinti félrevezetést, a betegség okozója utáni nyomozást, a rontás céljából való bőjtölést és mindenféle boszorkányságot. Ezután mindenki elmondta az apostoli hitvallást. Mindannyiunkat mélyen megrendített, amint Isten dicsérete szemünk láttára és fülünk hallatára immár egy pápua szájából hangzott el. Az egybegyűltek feszült figyelme innentől a keresztelő kancsóra és annak használatára összpontosult, mintha csak valami ritka dologról lett volna szó... [eredeti kipontozás, V. G.] Miután megkapták a keresztséget, mindketten hazatértek falujukba, hogy pogány környezetükben sóként hassanak, világosságként ragyogjanak, és tanúságot tegyenek bármiféle pogány gonoszság ellen... [eredeti kipontozás, V. G.]”

[Ez alatt, bekeretezett külön részben, vastagon szedve, V. G.]

„Ne gondoljátok, hogy fehérekké kell válnotok; megvan nektek a magatok útja; csak a gonosznak kell ellent mondanotok.”

---

³⁸ Johann Konrad Wilhelm Löhe/Loeche (1808–1872) német lutheránus pap, teológus és felekezeti író, a Neuendettelsau-i Missziói Társaság alapítója, az *Agende für christliche Gemeinden des lutherischen Bekenntnisses* (Beck, 1844) [Agenda/Istentiszteleti rendtartás a lutheránus felekezet keresztény közösségei számára] című szertartáskönyv szerzője. A keresztény nevelésről, az imádságról és az istentiszteletről vallott nézetei nagy hatással voltak a Lutheránus Egyház Agendájának kidolgozóira. Löhe az észak-amerikai evangelizáció egyik fő szószólója és támogatója volt; a Neuendettelsau-i Missziói Társaság 1841-ben eredetileg mint az USA-beli német közösségek közé küldendő misszionáriusok előkészítő tanfolyama jött létre, majd 1849-ben intézményesült. Löhe emellett az USA-ban a Lutheran Church–Missouri Synod (LCMS), valamint két, misszionáriusokat képző intézmény (Wartburg College [Waverly, Iowa] és Concordia Theological Seminary [Fort Wayne, Indiana]) alapítója és szponzora volt.

[„Vetter misszionárius feleségének levele” beszámol a prédikáció tartalmáról:]
 „Pfalzer atya arról beszélt, vagy inkább elgondolkodtatta őket, hogy kezdetben milyen közömbösek voltak az evangéliummal szemben. Megvetően mondták, hogy nincs hasznuk a beszédből, hogy nem fognak jóllakni tőle, és így tovább. Mindezek ellenére – mondta – mi nem untuk meg, hogy Isten beszédét ismételjük nektek, és most végre rájöttetek, hogy jót akarunk! Irántatok való könyörületből jöttünk, és mivel Isten szeret titeket, minden egyes falut és minden egyes törzset, azt akarja, hogy ne vesszetek el, hanem kerüljetek a jó helyre. A *miti* [evangélium] nem üres beszéd, békét hoz a falvakba és a szívekbe, és megment az elkárhozástól. De Ő csak azok hangját hallja meg, és azokat segíti, akik hallgatnak az Ő hangjára. Nézzétek, Ő él és hatalmas, Ő tud segíteni nektek is; amikor Vetter testvér beteg volt, nem kérdeztük, ki rontotta meg? Azt hittük, hogy meg fog halni; ti magatok is láttátok, és Isten meggyógyította őt. Ne gondoljátok, hogy fehérekké kell válnotok; megvan nektek a magatok útja; csak a gonosznak kell ellent mondanotok. Kaboing és Kamungsanga most a keresztség által Jézus tanítványai lesznek, de veletek maradnak és veletek dolgoznak, de a *balumban*, a varázslásban, a rontásban soha többé nem fognak részt venni stb. ...” [eredeti kipontozás, V. G.]

Idáig tart a több forrásból egybeszerkesztett beszámoló (FARNBACHER – WEBER, 2004, 53–54.), amelynek végén a szerkesztők lábjegyzetben hozzátesszik: „a keresztelőt Pfalzer misszionárius a simbangi iskolaépületben lévő kis templomban végezte el 1899. augusztus 20-án, a Szentháromság utáni 12. vasárnapon.” Az anyakönyvbe a következő adatok vannak felvéve: Kaboin, férfi, 18 éves, egyedülálló, apja neve: † [elhalálozott], anyja neve: Wokao, keresztnév: Tobias, születési hely: Bubalum. Megjegyzés: † [Kaboin elhalálozása] 1902. július 22-én. És Kamunsana, férfi, 18 éves, egyedülálló, apja neve: † (1897. november), anyja neve: †, keresztnév: Silas, születési hely: Malanogu [= Malawoku, V. G.].

Összegezzük: Kamunszanga és Bíró elbeszélése, valamint egyházi forrásaink nagy vonalakban egybevágóak és kölcsönösen kiegészítik egymást. Ami meglepő, az az, hogy az esemény kivételes fontosságához és súlyához képest viszonylag kevés és rövid forrás áll a rendelkezésünkre. Ezek fényében az *első áttérés* – várakozásainkkal ellentétben – közelről sem tűnik olyan meghatározó, egyszer s mindenkorra mindent eldöntő eseménynek, mint azt gondoltuk volna: csak *egy* volt az utána következő megtérések folyamatában! Mintha a kor szereplői maguk is tisztában lettek volna vele, hogy csak az első lépést tették meg; jóllehet lelkes, de az esemény fontosságát nem túlértékelő, realista beszámolókat adtak. A keresztelő nem az egyedüli fokmérője a kereszténység terjedésének: már előtte is voltak pápua „keresztények”, noha még nem estek keresztül a keresztségen; a lényeg a folytatáson van.

Flierl minderről így vall visszaemlékezésében: „Már akkor, amikor misszióink első zsengeit leszüreteltük, voltak közöttünk olyan keresztények, fiatalok és idősek [...], akiket a megfeszített Megváltóba vetett hit annyira átformált, hogy nyilvánvalóan a [Szent] Lélekben éltek, és Isten békessége volt rajtuk, és bizalom és öröm töltötte el szívüket a halál órájában” (FLIERL, 1927, 54.). Evvel kapcsolatban ismételtelen felemlégeti Lemasum, az első „keresztény” jabim példáját, aki ugyan még „pogány” volt, de ami-

kor egykori simbangi iskolatársai vérbosszú miatt meggyilkolták (egy általa kivágott fa rádólt egy nőre, aki életét veszítette), Krisztus nevével az ajkán halt meg. Úgyanígy a név szerint felsorolt többi „simbangi fiú” sem volt még a szó valódi értelmében „keresztény”, azaz nem voltak még megkeresztelve, de már keresztény elvek szerint éltek és keresztény értékeket követték.

Flierl *expressis verbis* ki is mondja:

„Nem siettettük az embereket a keresztségre. *Tizenhárom év munka után korántsem az első két jabim katekumen*³⁹ *volt munkánk összes gyümölcse, csupán látható bizonyítékai voltak annak.* Láthatatlan eredményeink arról tanúskodtak, hogy a pogány szokásokat és nézeteket a falvakban egyre inkább felváltották a keresztény eszmények és elvek, amit a misszió munkájának ezt követő tendenciái és fejleményei is bizonyítanak. Nem ragaszkodtunk ahhoz sem, hogy egyszerre egy egész falut kereszteljünk meg. Az események normális menete szerint néhányan álltak az élre, majd a többiek gyakran később követték őket” (FLIERL, 1999, 174–175., kiemelés tőlem, V. G.).

Minden valószínűség szerint ezért nem volt olyan fontos Flierl számára az *első* áttérés, hogy visszaemlékezéseiben részletesen kitért volna rá; még az általa keresztelt első kátefúkról is csak egyszer tett név szerint említést (FLIERL, 1999, 174.). Az új-guineai hittérítés kezdeteiről írott összefoglaló munkájában Steffen hasonló véleményre jut:

„1899. augusztus 20-án, tehát 13 évvel az első misszionáriusok megérkezése után Georg Pfalzer misszionárius megkeresztelte az első két helybeli pápuát, Tobias Kaboentet és Silas Kanusangát [sic!]. *Az elsődleges evangelizációs cél tehát megvalósult, még ha két fiatalember egyéni megkeresztelése nem is jelentette azt, hogy a keresztény hitet a helyi lakosság az idősebbek vezetésével elfogadta volna.* A gyülekezet megalakulásának következő lépése volt az 1902. augusztus 22-i Úrvacsora, amelyen először *immár nyolc helyi keresztény* vehetett részt. A harmadik keresztelőn, 1903. szeptember 13-án öt jabim fiatalemberrel bővült a kis keresztény gyülekezet. Az 1904. január 6-i első keresztelés *a belső vidéken*, a Sattelbergen szintén jelentős lehetett, mivel ez volt a későbbi belföldi misszió kezdete két, belföldi törzsekből származó férfival. *Az áttörést a keresztény hit egy népcsoport részéről való teljeskörű elfogadásához* Christian Keyßer misszionárius érte el a Sattelbergen az 1905. május 7-i első nagy keresztelési ünnepség során. Ekkorra az új-guineai Neuendettelsau-i Misszió már hét állomáson, 17 felszentelt misszionáriussal működött” (STEFFEN, 1995, 103., kiemelés tőlem, V. G.; lásd még WAGNER – REINER, 1986, 41–43.).

A fentiekből nyilvánvaló, hogy az evangelizációra és a nyomában megvalósuló megtérésre a résztvevők mint folyamatra tekintettek, amelynek első eredményei után „misszi-

---

³⁹ Katekumen: (görög *katēkhein* > *katēkhoumenos* = 'szóban instruál/oktat/irányít/vezet' > 'instruálva/oktatva' stb. lenni), 'hitújonc', a keresztségre, illetve a keresztény beavatás szentségeire készülő felnőtt.

ónk sikeressége, természetes növekedése és fejlődése ettől kezdve egyre általánosabbá vált az egész vidéken” (FLIERL, 1927, 56.). És „miképp a földműves örvendezik a szépen zöldellő, növekvő gabonamező láttán, úgy örültünk mi, új-guineai misszionáriusok is ama napon, amikor az új lelki élet első csiráit kihajtani láttuk missziós munkánk ígéretes mezején” (FLIERL, 1927, 43.).

Kamunszanga életútjának néhány további állomása

Kamunszanga keresztelőjének részletes tárgyalása után térjünk vissza most Bíró Kamunszanga fényképéhez adott jellemzésének néhány részletére!

1) Idézzünk a szövegből: „Most ismételten itt időzik Friedrich-Wilhelmshafenben, valami meghatározhatatlan minőségben, félig [mint] munkásfelügyelő, *félig saját jószántából* [mint] *előénekes és imádkozó*” (kiemelés tőlem, V. G.). Ez a mondat Flierl alapján egyértelmű kontextusba helyezhető:

„Azok a tanítványaink, akik munkásként távoli ültetvényekre mentek, különösen az Astrolabe-öböl vidékére, és ott évekig dolgoztak, *saját elhatározásukból, mintegy magától értetődően* térítő munkát végeztek a Huon-öböl vidékéről származó munkatársaik között [...] Ennek következtében a Huon-öböl partvidékének falvaiban a misszionáriusok közvetlen részvétele nélkül is létrejöttek szabadterének [’tető nélküli’] nevezhető templomok. A falu közepén lévő szabad területen karokat vertek a földbe és padként szolgáló rudakat erősítettek rájuk; a harang helyét egy fára akasztott régi vascákány vette át, ami a falubelieket gyűlésre hívta. A fiúk a missziós állomáson már megismert istentisztelet mintájára áhítatot tartottak. Mindez missziós munkánk közelgő, valóban kézzelfogható sikerére utalt, és egyúttal előkészítette a talajt a misszió jövőbeli bővítéséhez. Elérkezett munkánk első gyümölcseinek az ideje” (FLIERL, 1927, 42., kiemelés tőlem, V. G.).

Egy másik visszaemlékezésében Flierl a „híres simbangi fiúkról és közeli és távoli helyeken az Evangéliumról tett tanúságukról” szólva beszámol Kriele lutheránus inspektor 1911-ben Új-Guineában, az Astrolabe- és a Huon-öbölben tett látogatásáról:

„Már Bogadjimban kapcsolatba került a simbangi fiúkkal. Az Új-Guinea Társaság nagy ültetvényei között fekvő Bogadjimban, ahol az első rajnai missziós állomás található, sok simbangi fiú dolgozott munkásként. Ők vasárnaponként rendszeresen látogatták a Rajnai Misszió templomát.⁴⁰ Miután a bogadjimi nyelven tartott istentisztelet befejeződött, simbangi fiúink megkérték a rajnai misszionáriust, hogy jabim nyelven is tartson istentiszteletet számukra. Az Új-Guinea Társaság tisztjeitől Kriele megtudta, hogy a simbangi missziós fiúknak az ültetvényen saját kis bozóttemplomuk van, ahol minden este megtartják a napi össze-

---

⁴⁰ Új-Guinea területe fel volt osztva a különböző missziós társaságok között. Az Astrolabe-öbölben a Rajnai Missziói Társaság, a Huon-öbölben a Neuendettelsau-i Missziói Társaság térített.

jöveleteiket, és hogy ezek a fiúk jobban dolgoznak, mint a pogányok. Így lettek a simbangi fiúk az evangéliumi igazság tanúi, nemcsak szülőfalujukban, hanem távoli helyeken is...” (FLIERL, 1932a, 16.)

A fentiekre rimel Pilhofer egy későbbi megjegyzése is, aki a fiatal áttértek és az öreg falufőnökök közötti ellentétekről írva beszámol az előbbiekről: „Fiatalokként a falu életére nem volt meghatározó befolyásuk. Kezdeményezésükre különböző falvakban kis templomok épültek, ahol rendszeresen tartottak istentiszteleteket” (PILHOFER, 1961, 120.).

Mindezek fényében nyilvánvaló, hogy Kamunszanga – aki 1901-ben, a fotó elkészültekor már meg volt keresztelve! – a Német Új-Guinea Társaság alkalmazásában dolgozott munkafelügyelőként, szabad idejében pedig „saját elhatározásából, mintegy magától értetődően” végzett térítő munkát az Astrolabe-öböl munkásai között. Kamunszanga élete, és mindaz, amit Bíró ír róla jellemzőként, személyesen példázza mindazt, amit Flierl *általában* ír az evangelizáció menetéről és a simbangi bentlakásos iskola növendékeinek szerepéről: „rájöttünk, hogy a mi egykori növendékeink az evangéliumi igazság terjesztésének legjobb előmozdítói” (FLIERL, 1932a, 25.); „először bennszülött segítők, akik még pogányok; következő fokozat: bennszülött segítők, akik még nem keresztények; és végül: keresztény bennszülött segítők. Ily módon haladtunk előre új-guineai lutheránus missziókon” (FLIERL, 1932a, 13.).

2) „Kamunszanga kiválóan értelmes és okos fiú, de amellet ravasz és hazug, munkás és szorgalmas, de önző és haszonleső, jószándékú de állhatatlan, hiú és önérzétes, amellet alázatos, hízelkedő, türelmes, és nem kis mértékben szenteskedő” – hangzik egy másik mondat a képaláírásban. E mondatban az egyik kulcsszó véleményem szerint az „állhatatlan”. Azaz Bíró Kamunszangát elvei mellett kitartani nem tudó, cselekedeteiben, jellemében ingatag, megbízhatatlan személyként festi le. Jellemzését egy korabeli misszionárius, Vetter egy jelentése teljes mértékben alátámasztani látszik: „A misszionáriusoknak kevés örömük volt Kamunszangában, Kaboeng keresztény társában. Vetter jelentése szerint »Kamunszanga sok bajt okoz«, »ingadozó nádszál, nem tudja, mit akar, bolyong, mindenütt népszerű akar lenni, sok butaságot beszél, és felbosszantja az embereket maga ellen«” – idézi Pilhofer (PILHOFER, 1961, 120., a *Kirchliche Mitteilungen*, 1903, 11. száma alapján).

Ékesszóló példa a fentiekre az, amit – ezúttal Decker misszionárius nyomán – ismét csak Pilhofer mond el. A térítés szokásos menete az, hogy a frissen megkeresztelteket kiküldik, hogy most már ők végezzék a térítő munkát. Csakhogy

„erőfeszítéseink sajnos gyakran sikertelenek voltak. A jelentésekben ismételt az, olvassuk, hogy az érintettek határozottan nemet mondtak a misszionárius felkérésére, hogy evangélistaként álljanak rendelkezésre. [...] Silas, az első megkeresztelt egyike, egy deinerhöei keresztelési szertartáson beszédet mondott, amelyben arra buzdította az ottani keresztényeket, hogy teljesítsék missziós kötelességüket. Amikor azonban arra került a sor, hogy ő maga menjen a kela néphez téríteni, elzárkózott. Decker megjegyezte: »Nagy áldozatot hozni az Úrért még mindig isme-

retlen dolog a mi népünk számára«. Majd hozzátette: »Feltétlenül szükséges, hogy a misszionárius Isten jelenlétében ki tudja mondani: Muszáj! Ez a kötelességed!«⁴¹ (részlet Decker 1906. július 16-án kelt leveléből, idézi PILHOFER, 1961, 183.)⁴¹

Kamunszanga „állhatatlanságát” a fentiek alapján el kell fogadnunk. Ám a teljes igazsághoz hozzátartozik, hogy önéletírásából kitetszően 1905-től – öt hónapig (lásd STREICHER, 1969, 25.) – mégiscsak evangélista volt Kelában a bukavák között, aminek külön fejezetet szentel visszaemlékezéseiben (STREICHER, 1969, 21–22.)!

3) A fentiek elvezetnek bennünket a megtértek társadalmi helyzetéhez, „keresztények” és „pogányok” viszonyához, a köztük lévő (érdek)ellentétekhez és státuskülönbségekhez. Bíró megjegyzése, hogy „[megtérése] óta [Kamunszanga] szorgalmas 'keresztény', s ahol csak alkalma nyílik, sohase mulasztja el fitogtatni, mert észrevette, hogy az tetszik az európai uraknak” arra utal, hogy Kamunszanga felismerte: „keresztény” volta magasabb presztízst biztosít számára az európaiak között. Ő már „civilizált”, s ilyenén minőségben közjük tartozik, benne tehát bízni lehet: ez magyarázhatja (legalábbis részben) „munkásfelügyelői” kinevezését is. Hogy azonban az újonnan megtértek szülőhelyükön, saját falubelijeik között is magasabb státusra tartottak igényt, mutatja Pilhofer egy – Vetter nyomán idézett – passzusa, amelyben a frissen megtértek nehéz helyzetét ecseteli „pogány” környezetben: „»pogány légkör vette őket körül, és ez a fojtogató levegő a megfelelő fejlődés ellensége volt«. [...] az első keresztények [...] valódi szorult helyzetbe kerültek; hiányzott nekik a védelmező és támogató keresztény faluközösség támogatása.” Csakhogy „a falu vezetői elutasítottak minden kísérletet, hogy szembeszálljanak a pogánysággal, mert a fiatal keresztények viselkedését elbizakodottnak tartották. »Amióta a fiatalok megkeresztelkedtek« – mondták – »úgy viselkednek, mint a törzsfők«” – teszi hozzá Pilhofer a *Kirchliche Mitteilungen*, 1902, Nr.1/2. száma alapján (PILHOFER, 1961, 120–121., kiemelés tőlem, V. G.).

Ez az idézet egyértelműen utal a fiatal és öreg generációk közötti törésre, a pápua társadalom bomlásának kezdetére, ami az evangelizáció (egyik) elkerülhetetlen következménye volt. „Régiek” és „újjak”, „modernek” és „maradiak” összeütközése egy gyökeresen új vallás és életforma elterjedése során elkerülhetetlen, különösen egy olyan politikai-hatalmi helyzetben, mint amit a gyarmatosítás – és mindaz, amivel együtt járt – jelent. A megtérés akárhogy és akármilyen indokok következtében is történik, az egyelőre még kisebbségben lévő új vallás hívei *per definitionem* kívül kerülnek hagyományos világra, és két tűz közé kerülnek. Ezt a helyzetet tükrözi Pilhofer beszámolója:

„[az első keresztelő után] hat éven belül egy kis keresztény gyülekezet alakult ki, ami szinte kizárólag férfiakból állt, főként az állomás egykori diákjaiból. Bár a falvakban az evangélium valamiféle hatása már érezhető volt, a pogányság még mindig meglehetősen töretlen volt. A falusiak nem állítottak akadályt a megkeresztelkedni vágyó egyének útjába, különösen, mivel *kezdetben a misszós állomás egykori diákjairól volt szó, akik már nem tartoztak teljes mértékben a faluközösséghez.* De kivárá magatartást tanúsítottak. Ez különösen az első keresztelési ünnepsége-

---

⁴¹ Ez utóbbi megjegyzéssel a közzé tevő Pilhofer, mint leszögezte, nem tudott azonosulni.

ken való alacsony részvételben mutatkozott meg. Az első keresztelőn 30-40 ember vett részt Simbangban. Vetter egyik következő keresztelési ünnepségről szóló beszámolójában ez áll: »Valójában nagyobb részvételt vártunk; néhányan a gengalabeli disznópiacra szervezett gyűlés miatt elmaradtak.« [1900. december 15-én kelt levél]” (PILHOFER, 1961, 119., kiemelés tőlem, V. G.).

Az új vallás (és a politikai-gazdasági hatalom) képviselői feltétel nélküli, teljes odaadást vártak el. Ahogy Kamunszanga a keresztelői prédikáció szövegére emlékezve mondja: „A keresztiség annyit jelent, hogy Urat váltunk”, méghozzá – tegyük hozzá most már mi – minden tekintetben. Az új helyzet új hierarchiát szül: a megtértek „műveltebbeknek”, „modernebbeknek” tekintették magukat a „maradiaknál”, nem fogadták el a fennálló, és addig megkérdőjelezhetetlen társadalmi szituációt, az öregek és a falufőnökök hatalmát. Amazok viszont kiközösítették őket és – a szidástól és fenyegetéstől a nyílt fegyveres retorzióig terjedő – megtorló szankciókat vetettek be az új vallás terjedésének megtörésére, amiről megint csak Kamunszanga önéletírása számol be bőségesen.

Az ő egész életútja jól mutatja a fenti szituációt: attól a perctől kezdve, hogy „simbangi fiúvá” vált, két világ határán élt. Az a tény, hogy három év alatt megkeresett vagyonát a misszionáriusoknál letétbe tette, nem akarván megosztani azt („elherdálni”) saját etnikai csoportjának tagjaival, egyértelműen mutatja, hogy gondolkodásában, értékrendjében sok tekintetben hasonult már az általa megismert európai viselkedésmintákhoz és értékekhez. A missziós állomás tanítása nemcsak vallási, de társadalmi és morális szempontból is hatott rá. Az a tény viszont, hogy ennek következtében saját társadalmában szinte azonnal kiközösített páriává vált, s hogy miatta évekig nem tudott megházasodni és családot alapítani, mutatja, hogy a két világ között – ekkor még – nem volt átjárás. Innentől kezdve valójában nem volt választási lehetősége: a megkezdett utat végig kellett járnia. Ezt tanúsítja világosan házassága(i) története, aminek rövid tárgyalása még hátra van.

4) Mint emlékszünk rá, fukarsága miatt Kamunszangát megvetették, „három leányt kért meg, egy sem ment hozzá. Megkeresztelkedett, hogy mint keresztény csak talál leányt, aki kezét neki adja, hasztalan, azóta sem kapott feleséget” (BUDAPESTI HÍRLAP, 1902, 8.). Ugyanerről tudósít a másik két tudósítás is (VASÁRNAPI ÚJSÁG, 1902a, 738.; P. H., 1902, 381.).

Bíró – és nyomában az idézett tudósítások – hitelességét Kamunszanga saját elbeszélése erősíti meg. Kaboing halála után (1902) ugyanis arról számol be, hogy még nőtlen: „a rokonságom nem talált olyan nőt a nemzetségem számára, akit el tudtak volna jegyezni nekem” (STREICHER, 1969, 16.). Vagyis az „átok” jóval Bíró távozása után is kitartott! De, nem tudni, pontosan mikor, végül is találtak számára egy poum-beli nőt,⁴² aki – az előzmények ellenére? – hajlandó volt hozzámenni. Csakhogy az asszony idegen volt, más nyelvi csoportba tartozott, nem beszélt jabimul, ami egyértelműen jelzi, hogy jabim feleséget továbbra sem tudott találni magának sem Kamunszanga, sem a rokonsága! Ő azonban – általa nem részletezett okok miatt – nem akarta ezt a nőt elvenni: valószínű, hogy az idegenség mellett ekkor már nagy súllyal esett a latba az is, hogy a nő vélhetően „pogány” volt. A házasságot azonban Kamunszanga akaratától függetlenül hagyományos szokások szerint megkötötték: „A nemzetségem már kifizette

⁴² A Poum vidéket jelenleg nem tudom közelebbről beazonosítani.

érte a menyasszonyváltságot. Kész tények előtt álltam, az én véleményemet egyáltalán nem kérdezték meg. Ilyen volt akkoriban a szokás” (STREICHER, 1969, 17.). Válaszként erre – legalábbis állítólag, de ennek időpontbeli nehézségeit fentebb már láttuk – a Német Új-Guinea Társaság szolgálatába állt és messzi vidékekre ment dolgozni. Később mégis megtudjuk, hogy amikor szolgálata letelte után, 1905-ben evangelistának ment a bukawák közé, „természetesen elkísért engem az a nő is, akit akaratom ellenére összekötöttek velem” (STREICHER, 1969, 21.). Házasságuk azonban kezdettől fogva rossz volt, ami elkerülhetetlenül vezetett a szakításhoz.

1906-ban, már újfent szülőföldjén,

„a falubeliek nem bírták tovább nézni, hogy poum-beli feleségem mennyire megnehezíti az életemet. Sajnálta engem. Ezért felajánlottak nekem egy feleséget a saját falujukból. A klán szokása szerint Luise Tasuluót adták nekem élettársnak. Azonban nem mindenki értett egyet ezzel a házassággal. Néhányan nagyon dühösek voltak, és véresre vertek. A misszionáriusok is határozottan elítélték ezt a lépésemet. Az volt a véleményük, hogy keresztényként nem lett volna szabad elhagynom az első feleségemet. (Ő azóta visszatért a hazájába.) Kizártak a jabim gyülekezetből. A történetek eredményeképp súlyos lelkiismeret-furdalásom volt. Halálosan szégyelltem és nagyon nyomorultul éreztem magam” (STREICHER, 1969, 26.).

Kamunszanga számtalan levélben könyörgött Lehnernek, hogy vegyék vissza az egyházköztségbe. Öt év múlva, 1911-ben végre megbocsájtottak neki, és ünnepélyes istentisztelet keretében Bukawában visszavették.

Erről az eseményről egykori egyházi források is rendelkezésünkre állnak. A fentebb már idézett „a misszionáriusoknak kevés örömük volt Kamusangában” kezdetű szöveg így folytatódik: „Amikor aztán még a feleségét is elvetette magától és mással állt össze, ki kellett zárni a gyülekezetből, és csak öt év múlva lehetett újra visszavenni”. (*Kirchliche Mitteilungen*, 1903, 11. sz.; idézi PILHOFER, 1961, 120., kiemelés tőlem, V. G.). Másrészt a probléma – a házastársi hűség és az életre szóló párkapcsolat elvárása, illetve a válás tiltása – úgy tűnik, nem volt ismeretlen a frissen kereszteltek körében: Kamunszanga nem állt egyedül „hűtlenségével”, illetve válásával. Pilhofer a gyülekezeti gyűlés, mint a keresztény közösség legfontosabb fóruma – amelynek fennhatósága alá volt rendelve minden szolgálattal megbízott személy (vének, felügyelők, missziós segédek, tanítók stb.) – szerepéről írva említi, hogy az ott megvitatott esetek „túlnyomó többsége szexuális bűncselekményekre vonatkozott. Kupa a hubék, Gedeon az azerák, Jób a waingok között, csak néhány tipikus példa azok közül, akik többéves odaadó úttörő munka után hirtelen elbuktak” [...] „Ilyen és hasonló esetekben csak az egész gyülekezetet képviselő gyülekezeti gyűlés tudott pártatlanul és határozottan eljárni, és az illetőt felelősségre vonni [...] különben] fennállt a veszélye annak, hogy a klánsszolidaritás a régi módon újraéled, és a vétkeseket védelemben részesítik” (PILHOFER, 1961, 267–268.). Majd fejtegetése végén idézi Bamlert, aki hangsúlyozza, hogy „a keresztényekben fel kell ébreszteni a közös felelősség érzését... [eredeti kipontozás, V. G.] Kamusanga például ki van zárva, de kétlem, hogy keresztény társai valaha is szemrehányást tettek volna neki emiatt; ellenkezőleg, az embernek az a benyomása, hogy sajnálják őt” (PILHOFER, 1961, 268.).

Ez minden, amit Kamunzsanga házasságairól tudni lehet. Még csak annyit tegyünk hozzá ehhez, hogy második házassága minden valószínűség szerint jobban sikerült az elsőnél: azon kívül, hogy Kamunzsanga haláláig tartott, annyit tudunk még, hogy második felesége, „Luise az átlagot messze meghaladóan művelt nő volt” (STREICHER, 1969, 30.). Két gyermekük született, ám mindkettő kora gyermekkorában elhalálozott (STREICHER, 1969, 26., 28.).

Kamunzsanga levelei a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában

Térjünk vissza most a Néprajzi Múzeum Bíró-féle gyűjteményének Kamunzsangához kapcsolódó anyagaira! A továbbiakban két, Kamunzsanga által írt levelet fogok bemutatni és tárgyalni. Mindkettő Bíró kéziratai között maradt ránk, a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában, EA 4722 jelzet alatt, folyamatos (1–4., illetve 5–7.) lapszámozással. Az elsőt Kamunzsanga egy bizonyos „Augusta” úrnőnek küldte Herbertshöhebe,⁴³ dátum nélkül. A címzett kilétére nézve az első nyomot az – a negatív tény – szolgáltatja, hogy Pilhofer „a [neuendettelsau-i] misszionáriusok feleségei és laikus misszionáriusnők” című függeléke (PILHOFER, 1961, 291–295.) nem tartalmaz Augusta keresztnévű nőt. Annyi tehát bizonyos, hogy nem a Missziói Társaság tagjai közé tartozott. Mivel ebben az időben rajtuk kívül elhanyagolható számú európai nő élt Német Új-Guineában, „Augusta úrnő” nem lehet más, mint Auguste Hertzner (1855–1934) vöröskeresztes ápolónő, akivel Bíró személyes jó kapcsolatban állt.⁴⁴ Egyik levelében (1897. január 29.) a német új-guineai fehér nők felsorolásakor így emlékezik meg róla: „Utoljára hagytam a mi jó nemtönket, betegségben vigasztalónkat, ápolónkat, Augusta [Hertzner, V. G.] testvért. Fenichel is ő ápolta utolsó óráiban, ő tőle hallok róla legtöbbit, sírját is csak ő tudta már megmutatni. Mert úgy jönnek-mennek, változnak itt az emberek, hogy az akkoriak közül, akik Fenichel személyesen ismerték, nincs már itt senki” (BÍRÓ, 1923, 90.). Auguste Hertzner 1891. június 23-tól szolgált vöröskeresztes ápolónőként az Astrolabe-öbölben. Közel nyolcévnyi szolgálat után, 1899. március 15-én kilépett munkahelyéről, és az Astrolabe-öböl elhagyva az óceániai német gyarmatbirodalom fővárosába, Rabaulba költözött, amelynek környékén földet és házat vett magának, és a korabeli gyarmati élet kiemelkedő szereplőivel – többek között Albert Hahl kormányzóval,⁴⁵ Emma „királynővel”,⁴⁶ a Parkinson családdal,⁴⁷ illetve

⁴³ Ma Kokopo, Pápua Új-Guinea hetedik legnagyobb városa, East-New Britain tartomány fővárosa, a régi tartományi fővárostól, Rabaultól 30 km-re, önálló repülőtérrel, 30.000 lakossal.

⁴⁴ Erre a lehetőségre Bíró Anna hívta fel a figyelmemet, amiért e helyütt is köszönetemet fejezem ki neki.

⁴⁵ Albert Hahl (1868–1945) német gyarmati tisztviselő, 1897-től a Német Új-Guinea Társaság kormányzója, 1901–1914 között Német Új-Guinea kormányzója.

⁴⁶ Emma Eliza Coe (1850–1913), férjei utáni neveken Emma Forsayth, Emma Farrell vagy Emma Kolbe, becenevén „Emma királynő”, szamoai–amerikai származású gazdag üzletasszony és ültetvénytulajdonos a Bismarck-szigeteken.

⁴⁷ Richard Heinrich Robert Parkinson (1844–1909) német származású dán utazó, természettudós, antropológus, „Emma királynő” sógora. Klasszikus műve, a *Dreißig Jahre in der Südsee* (Stuttgart, Strecker & Schröde, 1907) angol fordításban 2010-ben látott napvilágot.

a Fellmann misszionárius házaspárral⁴⁸ – jó kapcsolatot ápolva magánzóként élt haláláig (BAUMANN – KLEIN – APITZSCH, 2002, 144–145.).

Ami a levél időpontját illeti, *terminus ante quem* fogódzót nyújt benne az a tény, hogy Kamunszanga saját keresztelőjéről (is) tudósít benne, vagyis a levél 1899. augusztus 20. *előttről* nem származhat. Ami a *post quem* időpontot illeti, Bíró a Huon-öböl 1899. szeptember közepén hagyta el, és – szeptember 21-én, az új-britanniai Miokóból kelt levelének bizonyosága szerint – Rabaul/Mioko érintésével tért vissza az Astrolabe-öbölbe. Kamunszanga levele tehát valamikor az e két időpont közötti egy hónapban íródott. Bírónak a levélmásoalathoz írott 1. lábjegyzetéből tudjuk, hogy a levél eredetije a címzett hölgy, Mrs Augustza birtokában „van”/volt. A fentiek alapján okkal feltételezhetjük, hogy az Astrolabe-öbölbe való visszatérése előtt Bíró az akkor már fél éve Rabaulban, Új-Britanniában élő Auguste Hertzzerrel is találkozott, s tőle kapta meg lemásolásra Kamunszanga levelét.

Az 1. lábjegyzetben Bíró még hozzáteszi, hogy az eredeti jabim szöveget Georg Pfalzer misszionárius szó szerinti német fordítással látta el. Amikor Bíró ezt a levelet – ismeretlen helyen és körülmények között – lemásolta, sajnálatos módon csak az eredeti jabim szöveget másolta le, a német fordítást nem. Ez utóbbi helyett szó szerinti, interlineáris magyar fordítást adott jabim – és valószínűleg túrhető német – tudása alapján, lábjegyzetekben „kijavítva” egyben Kamunszanga „helyesírási hibáit” is. E lábjegyzetek között – és ez lényeges – néhány további fontos információt is megadott, ami a levél értelmezésében nagy segítséget nyújt.

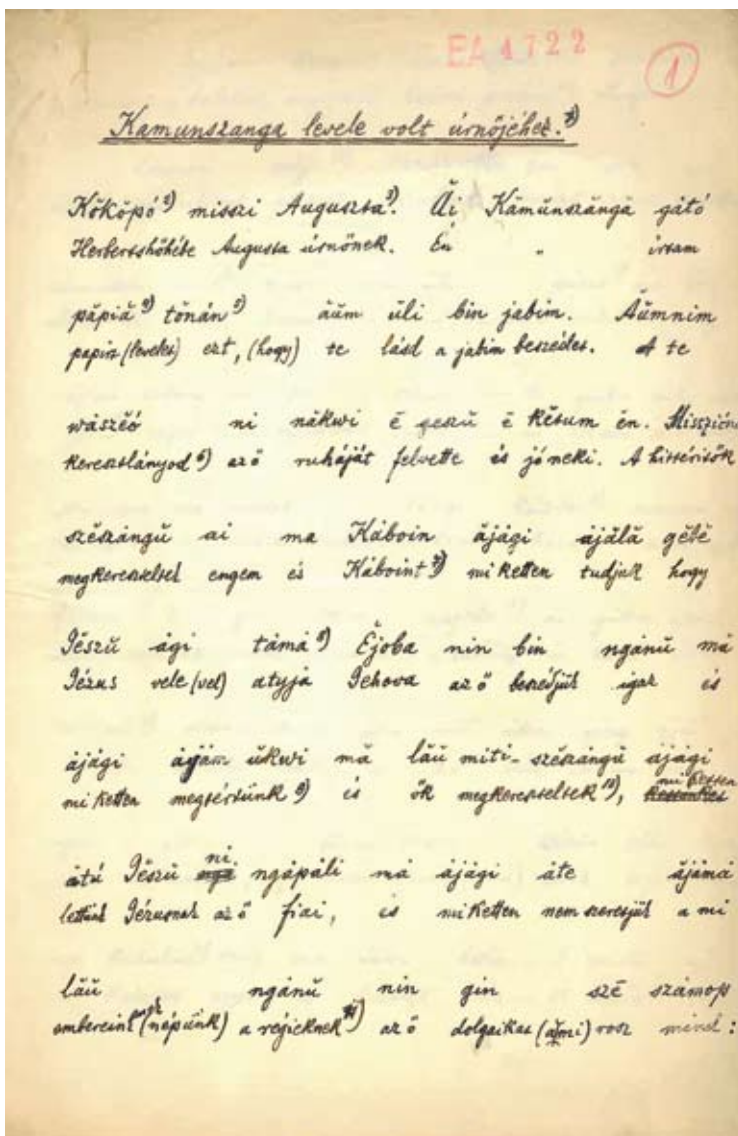
A második levél Bíróhoz íródott; e levélnek az időpontja évre és hónapra pontosan meg van adva: 1899. november, amikor Bíró még Új-Guineában, *de már nem a Huon-öbölben* tartózkodott. A leveleket Bíró látnivalólag nyelvészeti, nem pedig kulturális szempontból tartotta érdekesnek, hisz leginkább nyelvi megjegyzéseket fűzött hozzájuk. Am ezek így is – akaratlanul is – felbecsülhetetlen adatokat szolgáltatnak az egykori gyarmati viszonyok, Bíró és helyi partnerei/segítői kapcsolatrendszerének, valamint Bíró gyűjtési módszereinek a megismeréséhez. A központosítás majdnem teljes hiánya időnként nehezen olvashatóvá, értelmezhetővé teszi őket, de a lényeg mégis világos; az értelmezést megkönnyítendő // páros ferde vonalakkal jeleztem a véleményem szerint összetartozó részeket. A leveleket abban a formában, és olyan sortördéssel adom közre, ahogy azt Bíró írta; a jabim kiejtést jelölő nyelvészeti jeleit megtartottam,⁴⁹ még akkor is, ha Bíró az

⁴⁸ Heinrich Fellmann (1871–1946) és Johanna Fellmann (szül. Class, 1876–1962); wesleyánus misszionárius házaspár Raluanában, Rabaul környékén, a Bismarck szigeteken, 1897-től.

⁴⁹ A vernakuláris szavak átírására Bíró a berlinhafeni katalógus hibáira vonatkozó hosszú kézírásos jegyzetében tér ki (EA 4713/63–65. [6–8.] old.). Ennek most csak a minket érintő részét idézem: „[...] a bennszülöttek a magánhangzókat [...] következetesen használják; élesen megkülönböztetik a rövid és hosszú *á é í ó ú* // *a e i o u* hangokat, mint a magyarban; sőt e tekintetben több hangjuk van, mint a magyarnak, mert következetesen hangoztatnak hosszú és rövid *a* és *á*, *e* és *é*, *o* és *ó* hangokat. [...] Írásjeleim hozzá: *ã* (rövid magyar *a*), *ā* (hosszú magyar *a*, mint *aa*), *â* (rövid magyar *á*), *á* (hosszú magyar *á*), és így tovább: *ẽ, ē, é, ê, õ, ô, ó, ó*. [...] Természetesen ezeket az aprólékos jelzéseket nem használom minden szónál, minden alkalommal, csak mértékadó helyeken, egyébkor írom, ahogy jön a magyar fülnek [...]”.

átírásban nem mindig következetes;⁵⁰ végezetül jelzem, hogy – általam ismeretlen okból – a lábjegyzet számokat hol a jabim, hol a magyar szavak fölé teszi.

Az első levél: Kamunszanga levele volt úrnőjéhez¹

5. kép

⁵⁰ Például akár egy levélen belül is több szót kétféleképpen ír: Kamunszanga/Kämunszängä; äjagi/äjagi; gekó/geko (az 1. levélben); mint ahogy az 1. és 2. levélben is kétféleképpen írja a päpia/päpia stb. szavakat.

1. *Kőkőpó*² *misszi Augusztá*³. // *Ái Kāmunszāngă gátó*
Herbertshöhébe Augusztá úrnónek. // *Ēn Kamunszanga írtam*
2. *păpiă*⁴ *tōnán*⁵ *ăum ũli bin jabim.* // *Ăumnim*
papír (levelet) ezt, (hogy) te lásd a jabim beszédet. // A te
3. *wászěó ni năkwi ē geszū ē kětum ěn.* // *Misszióná*
keresztlányod⁶ az ő ruháját felvette és jó neki. // A hittérítő
4. *szěszangŭ ai ma Káboin ăjági ăjălă gěbě*
megkereszteltek engem és Káboint⁷, mi ketten tudjuk, hogy
5. *Jěszū ági tāmă*⁸ *Ějoba // nin bin ngánŭ mă*
Jézus vele(vel) atyja Jehova // az ő beszédjük újak és
6. *ăjági ăjam ũkwi mă lăŭ miti-szěszangŭ ăjági*
mi ketten megtértünk⁹ és ők megkereszteltek¹⁰. Mi ketten
7. *ătú Jěszū ni ngăpăli // mă ăjági áte ăjámă*
lettünk Jézusnak az ő fiait // és mi ketten nem szeretjük a mi
8. *lăŭ ngánŭ nin gin szě számop*
embereinknek (népünk) a régieknek¹¹ az ő dolgaikat (ami) rossz mind:
9. *bălŭm běng dana tiěn tankum*
(úgy mint:) a balumot, megigézést, halott-próbát¹², ellopják (szöktetik)
10. *lăŭnin aŭj*¹³ *tankwa bin szě ăjági*
más embernek feleségét, hazudnak, beszédet rosszat, mi ketten
11. *aŭmiszin // – O misszi ăum ũli păpia*⁴ *mă těmtă*
elvetettük. // – Óh Úrnóm! te nézd (olvasd) e levelet és örülj
12. *năjám ěntěng ai gin tōnán // – Ái gŭkó ănkă szălen*
*jól*¹⁴ rajta a mi ügyünknek ennek! // – *Ēn hoztam az erdőből*
13. *őpőă-őpőă mă módibŭ lŭági kěszőă*¹⁵ *ngăwăŭ teng,*
opoa-opoă és *modibu*–Orchidea tövet kettőt, kazuár tollat egyet,
14. *lădum*¹⁶ *tō gin lělŭm năgědŭ*¹⁷ *ăi gŭkin geszib*
asszonykötényt vele tárgyat kicsinyet a többit én tettem bele
15. *kătăpă*¹⁸ *szăŭn teng // ăum ěmbě ũkin ging ějŭ*
ládába kicsibe egybe; // te ha adsz valamit érte
16. *ăjnó gin běján szăŭn szěbŭ tělŭ teng*
az én holmimért: (adj) kést kicsit (ami) török lefelé¹⁹ egyet

17. *má külülün*²⁰ *teng má dāūn ēwin*. – *O misszi āji*
és kalapot egyet és dohányt vele. – Óh Úrnóm! én

18. *gūkō tō szemūdibū tōnán* – *o misszi ūli*
hoztam Orchidea-tövet²¹ ezt, – ó Úrnóm! olvasd (lásd)

19. *pāpiā*²² āj *Szilā Kamunszanga gātō Kōkōpō*²³
ezt a levelet (a melyet) én Szila Kamunszanga küldtem Herbertshöhebe.

A levél alján Bíró először lábjegyzetszámok szerint felsorolja „Kamunszanga helyesírási hibáit”, amiket az általa átírt jabim szövegben már kijavítva közöl: ²⁾*Gogobó*; ⁴⁾*bābiā*; ⁵⁾*dōnān*; ⁸⁾*dāmā*; ¹³⁾*āūwi*; ¹⁵⁾*gēsšēwā*; ¹⁶⁾*lātūm*; ¹⁷⁾*nākētū*; ¹⁸⁾*kātābā*; ²⁰⁾*gūlūlūm*; ²¹⁾*szēmūtebu*; ²²⁾*bābiā*; ²³⁾*Gōgōbō*.

Ezenkívüli további lábjegyzetei:

¹⁾ A levél eredetije, alatta Pfalzer hittérítő német szövegével, a czimzett úrnőnél maradt.

³⁾ *Missi* az európai nő neve; egyéb nő *meri*, a jabim asszony *āūj*.

⁶⁾ [Kamunszanga, V. G.] Fiútestvére leányát nevezték el Augusztának. Előbb az újszülött kisebbik lány kapta e nevet, de mikor az ajándékba küldött ingecskék megjötték s nagyocskáknak bizonyultak, a nénje nyerte el az új nevet, mert neki illettek az ingecskék. Nekem is van Finschhafenben Madáng faluban keresztleányom, a neve Biló.

⁷⁾ Barátja és egykorú társa, kitől szintén van kéziratom.

⁹⁾ és ¹⁰⁾ Hittérítői kifejezések [azaz nem eredeti jabim szavak, V. G.].

¹¹⁾ A fordítás aligha megfelelő; fentebb a szó jelentése: igaz, igazság.

¹²⁾ *dana tien* = paradicsommadár tollat vinni. A halál okát mindig abban keresik, hogy valaki megbabonázta, megrontotta. A varázsló megtalálására való az említett szertartás, melyet adott helyen leírok.

¹⁴⁾ *temta najam*, hittérítők fordítása szerint „belső részed örüljön”. Az első szót nem ismerem, *nājām* azt jelenti, ami jó, hasznos, előnyös.

¹⁸⁾ *kā-tāpā* eredetileg a házak oldalát képező vastag deszka, mit már kőeszközökkel is készítettek. Átvitt értelemben minden európai készítésű deszka, gerenda vagy ezekből készült bútor.

¹⁹⁾ kis kés, ami lefelé hajlik: a zsebkés körülírása. A bennszülött természetnek tartja, hogy az ajándékot viszont ajándék kövesse. Ezért itt egyben elő is sorolja, hogy mit kíván. Az ingyen ajándékozás, amit mi bőkezűségnek, talán nagylelkűségnek nevezünk, szerinte az ostobaság jele, tehát csak európai teszi.

²¹⁾ *szemūdibu*, Orchidea növény, a becses *szemū* hamisítója.

A levél elemzése

A levél elején Kamunszanga jelzi levele célját: szeretné, ha „úrnője jabim nyelvű írást látna/venne a kezéhez”. Ez az óhaj lehet akár valamiféle etnikus identitás és/vagy azzal együtt járó etnikai büszkeség kifejeződése, akár az „iskolázottság” fitogtatása is; valószínűleg mégis inkább arról van szó, hogy Kamunszanga nem (igazán) tud más nyelven írni

(például németül, vagy az akkor már terjedőben lévő – és mára általános közvetítőnyelvvé vált – Pidgin angolul). A jabim nyelvű irás küldésének valódi célja tulajdonképpen kettős: egyrészt Kamunszanga tudósítani kívánja Mrs. Augusztát arról, hogy megkeresztelkedett, másrészt ajándékot küld a számára, és cserébe viszont-ajándékot kér. Vagyis a levél legalább annyira „üzleti”, mint amennyire „érzelmi” felhangú. (Lásd alább.)

Az első passzus egy keresztelőre küldött ruhára vonatkozik: Bíró 6. lábjegyzetéből megtudjuk, hogy Mrs. Augusztá a ruhát eredetileg Kamunszanga fivérének újonnan született lánya számára küldte, akit Augusztá névre kereszteltek (volna). De mivel a ruha nagy lett rá, a nővére adták, aki a ruhával együtt megkapta az Augusztá nevet is! (Hogy ez az aktus egyben tényleges keresztelőt is jelentett-e utólag, nem tudjuk.) A levélből és a 6. lábjegyzetből nyilvánvalóvá válik, hogy a megkeresztelt gyermekek a keresztségben a keresztszülő nevét kapják: a kislányt „Augusztá”, Bíró – Finschhafen közelében, Madáng faluban élő – keresztgyermekét „Biló” névre keresztelték.

Ezt követően Kamunszanga hosszasan ecseteli, hogy – Kaboinnal együtt – megkeresztelkedett, s hitet tesz vallásáról: „Jézus fiai lettek”, mindazt, ami „pogány” szokás, megtagadták. „Ó úrnóm, örvendezz ennek!” Bíró e sorokhoz fűzött lábjegyzeteiben felhívja a figyelmet a misszionáriusok által megalkotott „keresztény” jabim szavakra („áttértünk”, „megkereszteltek”), továbbá Pfalzer fordításában egy valószínű tévedésre: a *ngänũ* szónak ugyanis az 5. és 8. sorokban egymást kizáró értelmük van. Majd a 7. lábjegyzetben megjegyzi, hogy Kabointól szintén van a birtokában egy vagy több kézirat: tudomásom szerint ezek ma nincsenek meg a Néprajzi Múzeum gyűjteményében, elvesztek vagy lappanganak. A 12. lábjegyzetben pedig néprajzi magyarázatot fűz a „paradicsommadár tollat vinni” kifejezéshez, amelyet a rontó személye utáni nyomozás, a „halott vallatása” során használnak. Ennek „adott helyen való” leírását lásd Bíró poszthumusz kötetében (BÍRÓ, 1932, 248–249.),⁵¹ az eredeti kézirat tudomásom szerint nincs a múzeum gyűjteményében.

Kamunszanga ezek után tér rá a küldeménye részletezésére, az ajándékba küldött tárgyakra: két, helyi névvel megnevezett orchideafélére, egy kazuártollra, egy női kötényre, és velük együtt több apró tárgyra, amelyeket egy kis ládába csomagolt. Cserébe összecsuksukható zsebkést, kalapot és dohányt kér. A kéréshez fűzött lábjegyzetben Bíró – negyed évszázaddal Mauss az „Ajándékról” írott alapvetése (1925) *előtt!* – megfogalmazza az ajándék és viszont-ajándék, a reciprocitás pápua lényegét: „*A benszüllött természetesnek tartja, hogy az ajándékot viszont ajándék kövesse. Ezért itt [Kamunszanga] egyben elő is sorolja, hogy mit kíván. Az ingyen ajándékozás, amit mi bőkezűségnek, talán nagylelkűségnek nevezünk, szerinte az ostobaság jele, tehát csak európai teszi.*” Ennél a szinte mellékesen odavetett magyarázatnál semmi sem bizonyítja jobban, hogy Bíró milyen kitűnő terepmunkás és kutató volt, s hogy milyen mélységekig ismerte a pápua társadalmat. Örök kár, hogy soha nem írta meg a kor tudományos közvéleménye által annyira várt *magnum opusát!* Ám fordítói magyarázatában Kamunszanga levele – egy „ártatlan” jabim nyelvű dokumentum – így válik korát messze megelőző etnográfiai tanúságtétellé, amelynek jelentőségét nem lehet eléggé túlbecsülni.

A fentiek értelmében a levél tartalma szabad átírásban a következő: „Herbertshöhebe, Augusztá úrnőnek. // Én, Kamunszanga, ezt a jabim nyelvű levelet küldöm neked. // A keresztlányodra ráadtuk a neki küldött keresztruhát, és jó a mérete, illik rá. // A hittérítők Káboint és engem megkereszteltek, mi ketten tudjuk, hogy Jézus atyja Jehova // a misszio-

⁵¹ Ezt az adatot Bíró Annának köszönöm.

náriusok beszéde igaz, mi Jézus fiai lettünk // mi nem szeretjük a jabimok rossz szokásait: a balumot, a rontást, a halott-próbát, és azt, hogy elszöktetik más ember feleségét, illetve hazudnak; a helytelen beszédet megtagadtuk. // Óh Úrnóm! olvasd ezt a levelet és örülj annak, hogy megtértünk! // Az erdőben két tő Orchideát gyűjtöttem, meg egy kazuár tollat, ezen felül egy női kötényt és néhány további kis tárgyat is küldök neked egy kis ládában // ha te viszonzásképp adni szeretnél valamit nekem, küldj egy kis zsebkést, egy kalapot és egy kevés dohányt. Óh Úrnóm! én Orchidea-tövet küldök neked, olvasd ezt a levelet, amelyet én, Szila Kamunszanga küldök neked Herbertshöhebe.”

A második levél. Kamunszanga levele Bíróhoz. („Kamunszanga levele hozzám 1899. nov.”)

EA 1722 ✓

Kamunszanga levele hozzám 1899. nov.

Malaiuwokü¹⁾ gōtōn Sontü²⁾.
Malaiuwokü jaku, wasirnap.

Ūi Silitā gātō Bilō³⁾ nin⁴⁾ pāpiā⁵⁾ tōnan. Ō Bilō
ē Silitā im Bilō⁶⁾ nēked papūt est. Ō Bilō!

būkūā sēsēm gebe sēmū nāng gēkō Kāi
a bukūāik mondjāk hogy Orchidā⁷⁾ olyan van Kājēknāl⁸⁾

nin gāmōng cōziā sēkō mā sēkin gētōn Kēlā, gēkō
sō vidēkēm, ōk sēdik ēi horrak Kēlābā⁹⁾ van.

Kēlā nin gāmōn ātōm gāmōn sūm sē
Kēlābā sō kēlye nēm¹⁰⁾, kēlye mōsac rōvūl (nappō).

Sēintāngā gōjā Bukawā mā gēmū nāām sū¹¹⁾
ē. emēt B. vidēkē ēi halōta ijānā

ānkā Bukawā nin Bilō ām ūsēm āntōng Kēlā
ōt Bukūābān tōtūk. Bilō te mondū māy ūkē Nitōtō

nānāng cōziāgi sējā Bukawā sēkō ngāpāli
a a cāber Kētten emētēl Bukūābā, horrak fōjōngēkē¹²⁾

ni nāc Lābimuki¹³⁾ ni aij¹⁴⁾ gēkō ngāpāli nā ton.
sō nove " sō fōlōngē ātōm (aūt) gōmōtōt fōr ēpōt.

1. *Máláüwökö' gětěn Söntá²*
Máláüwökö falu, vasárnap.
2. *Ái Szilā gátó Biló nin⁴ pǎpiá⁵ tónán. // Ó Bilo*
Én Szilás írom Bíró³ neked papírt ezt. // Óh Bíró!
3. *būkăüă szēsžüm gebe szēmü nāng gěkó kái⁷*
a bukauák mondják, hogy Orchidea⁶ olyan van kájéknál⁷
4. *nin gāmēng ěszia szěkó má szěkin geten Kěla, // geko*
az ő vidékükön, ők szedik és hozzák Kelába⁸ // van
5. *Kěla nin gāmēn ātōm // gāmēn būm szē //*
Kelában az ő helye nem⁹, // helye messze rosszul (nagyon). //
6. *Szintānga gějă Bukawa má gěnü năüm sŭ/sú [sic: Bíró mindkét*
jelt használja]¹⁰
Szintānga elment Bukawa vidékre és hallotta igazán
7. *ánkă Bŭkăwă nin // Biló äüm ũszüm ěntěng Mila*
ott Bukuában tölük. // Bíró te mondd meg neki Müllernek¹¹//
8. *nānāng ěsziaği szějă Bukawa szěkó ngápali*
ez az ember ketten elmentek Bukauába, hoztak legényeket¹² //
9. *ni năe Lábimuki¹³ ni aŭj¹⁴ gěkó ngápali nă teng*
az ő neve Lábimuki az ő felesége adott (szült) gyermeket fiat egyet //
10. *mă gē Milă ni wászě mă gěszüm*
és én választottam Müllert az ő keresztajának és mondtam
11. *gěbě ni wászě ěkin ōbó těng ěng*
hogyan az ő keresztaja adjon ruhaneműt¹⁵ neki. //
12. *Ó Biló äi tăügějám äüm ngápán¹⁶ äüm năjám*
Óh Bíró én gondolok reád mindig, te jó (voltál hozzám)
13. *dăün¹⁷ gějŭ äi mă Pětă¹⁹ gěkin năgě*
a dohány nyom engem¹⁸ és Vetter adott egy keveset (hogy)
14. *äi jănám.*
én dohányozzak²⁰.

A levél alján Bíró újfent leszögezi, hogy: „Kamunszanga (keresztényen nevén Szilász) levelében itt is vannak helyesírási hibák, amiket fentebb helyreigazítottam; nem felelnek meg a kiejtésnek: ¹⁾Malawagu (etymologice *mālā* = falu *ūwōkū* = új = Újfalú; ³⁾A jabim beszédben nincs 'r' hang; ⁴⁾*mim* [= a Kamunszanga által *nimnek* írt szót kijavítja erre a formára]; ⁸⁾Gelá, Cap Parsee, a Huongolfban; ¹⁴⁾*aūwi*, hittérítői külön orthographia szerint helyesen írva, de mindig *āūj* a kiejtésben; ¹⁶⁾*ngábán*; ¹⁷⁾*taun*;

Majd további, immár nem helyesírási/nyelvészeti megjegyzései következnek:

²⁾ a német *Sonntag* szóból;

⁵⁾ Papier, jabim kiejtésben.

⁶⁾ *Szemū* valami ismeretlen Orchideafaj, melynek szárából e vidéken szép aransárga karpereczeket, öveket, zsinórokat készítenek. (Ethnogr. tárgyak 516, 524 sz.) Ott létemkor nem tudtam az élő növényt megszerezni. Elmenetelemkor Kamunszanga vállalta magára, hogy megszerzi nekem, s most e levelében mentegetőzik, hogy ő se tudta megkapni. Az útiköltségre kapott két tuczat gyaluvasról persze hallgat.

⁹⁾ Kelában nem terem.

¹⁰⁾ *gēnū sū/sú* = bevégzett múlt.

¹¹⁾ Mila, Müller nevű hivatalnok

¹²⁾ munkásokat toboroztak az Új-Guineai Társaságnak.

¹³⁾ A név etymológiája: *lābi* = szágó; *muki* = fej.

¹⁵⁾ Eredetileg puhított farostból való bennszülött ruhanemű (Ethnologikák 515.525 sz. a.) Most mindenféle európai ruha neve; különösen egy 1^{1/2} méter hosszú piros vagy tarka szövetet értenek alatta, mely a telepen szolgáló bennszülöttek rendes ruházata (tört angol nyelven [értsd: pidgin angol nyelven, V. G.] *lawalawa*).

¹⁸⁾ Nagyon szeretne dohányozni. Gyöngéd czélzás, hogy küldjek, mert a hittérítőktől nagyon szűken jár ki.

¹⁹⁾ 'F' hang nincs a jabim nyelvben. A szók 'er' végét mindig 'a' hangnak mondják ki, így fentebb *papia*, *Mila*. Ez úgy látszik természetes hangváltozás, mert a néger a *Mister* szóból *Masta*, a német paraszt a *Vater*-ből *Vatta* szót csinál. Ez tette előttem érthetővé, amit az én magyar orthographiai gondolkozásom képtelenségnek érzett, hogy Wallace a maláj szavak 'a' végződését 'er'-rel magyarazza.

²⁰⁾ Dohányozni, szó szerint „dohányt enni”, bár mindig csak elfüstölik, sohase rágják.”

A levél elemzése

Ez a levél sokban hasonlít az előzőre, de talán valamivel könnyebben érthetőbb annál. Bíró a 6. lábjegyzetben világosan megírja, miről van benne szó: a Huon-öböl vidékén egy *szemū* nevű „ismeretlen” orchideafaj terem, amit Bíró szeretett volna a gyűjteménye számára beszerezni. „Ott létemkor nem tudtam az élő növényt megszerezni. Elmenetelemkor Kamunszanga vállalta magára, hogy megszerzi nekem, s most e levelében mentegetőzik, hogy ő se tudta megkapni. Az útiköltségre kapott két tuczat gyaluvasról persze

hallgat.” Mint a levélből kiderül, Kamunszanga egy Szintánga nevű – általunk ismeretlen – férfi állítására hivatkozik, aki a bukavák között tudakozódott (Kamunszanga kérésére?) a növény után. Ez utóbbiak közlése szerint a *szemű* „Kelában nem terem”, valódi termő helye a „kái [kâte] vidék”,⁵² s a káiok onnan szállítják a Huon-öböl déli oldalán fekvő Kela vidékre. Kamunszanga tehát értesíti Bírót, hogy a rábízott feladatot nem tudta teljesíteni.

A sikertelen akció mindazonáltal jó fényt vet kettejük kapcsolatára: Kamunszanga félelem és kertelés nélkül beszámol az eredménytelenségről, Bíró pedig derűs mosollyal – mondhatnánk egy kézlegyintéssel – túri, hogy Kamunszanga „*az útiköltségre kapott két tuczat gyalvasról persze hallgat*”. Ennyi nagyvonalúság – mondhatnánk – egy baráti kapcsolatba belefér, de persze úgy is felfoghatjuk, hogy Bírónak egyszerűen nem volt más választása, mint jó képet vágni utólag az esethez. Mégis, tudva azt, hogy kb. egy évvel később az Astrolabe-öbölben újra összetalálkoztak, és Bíró továbbra is szoros kapcsolatot ápolt Kamunszangával, sőt fényképet is készített róla, hajlok rá, hogy ezt a gesztust a köztük lévő baráti viszony egy jeleként magyarázzam.

A küldetés részletezése után, a 7. sor második felében Kamunszanga üzenetet küld egy bizonyos Müller nevű német hivatalnoknak („mondd meg Müllernek”). Majd az ezt követő 8. sorban egy közbevetés következik: két ember – a kontextusból gyaníthatóan Szintánga és a következő sorban említett Lábimuki – munkásverbuválás céljából a Huon-öbölben járt. Ezt követően (9. sor) hirtelen váltással megtudjuk, hogy Lábimuki felesége kisgyermeknek adott életet. Keresztapjául Kamunszanga „Müllert választotta”, akit azon nyomban emlékeztet is keresztszülői kötelességére, a keresztelői ruha – „lapszoknya”, azaz téglalap alakú előnyomott piros textildarab, amelyet a derék köré csavarva hordanak – ajándékozására.⁵³ A levél végén Kamunszanga Bíró iránti szeretetének és nagyrabecsülésének ad kifejezést: „Óh Bíró én mindig gondolok rád, te jó voltál hozzám”, hogy a jóindulat megnyerése után azonnal kérjen is tőle egy kis dohányt ajándékképp. „A dohány nyom engem”, azaz „nagyon szeretne dohányozni. Gyöngéd célzás, hogy küldjek, mert a hittérítőktől nagyon szűken jár ki”.

A fentiek alapján a levél tartalma szabad átírásban a következő: „Én Szilás írom neked ezt a levelet. // Óh Bíró! a bukavák azt mondják, hogy az a fajta Orchidea, amit keresel, a káj vidéken található, ott gyűjtik és onnan viszik Kelába // Kelában nem terem // a lelőhelye oda nagyon messze esik // Szintánga elment a Bukawa vidékre és ők mondták neki. // Bíró te mondd meg Müllernek⁵⁴ // ez a két ember [vlsz. Szintánga és Lábimuki] elment Bukauába munkásokat toborozni // [hogy] egy Lábimuki nevű ember felesége fiúgyermeket szült // és én Müllert választottam a keresztapjának. Emlékeztettem rá, hogy keresztruhát kell adnia. // Óh Bíró én sokat gondolok rád, te jó voltál hozzám, nagyon kívánom a dohányt és Vetter misszionárius csak keveset ad belőle.”

Ez a levél Kamunszanga és Bíró „üzleti kapcsolatának” és egyben azon is túlmutató viszonyának ékesszóló tanúbizonysága. Az a tény, hogy a Huon-öbölből való elutazása

⁵² A „kái” a Finschhafen körüli jabimok és más tengerparti népek megnevezése a Sattelberg vidékének kâte hegyi lakóira.

⁵³ Pidgin angol nevén „*lawalawa*” vagy „*laplap*”.

⁵⁴ Itt köszönöm meg Nagy Zoltánnak, hogy e homályos részlet értelmezésében saját korábbi magyarázatom helyett egy sokkal valószínűbb megoldást javasolt.

után Bíró megbízta Kamunszangát – számára fontos – orchideák gyűjtésével, majd azok postai utánküldésével az Astrolabe-öbölbe, mutatja, hogy Bíró feltétel nélkül megbízik Kamunszangában. Különösen az a tény sokatmondó, hogy szolgálatait előre kifizeti: két tucat gyalupengét előlegez meg számára az útiköltségre.⁵⁵ Ilyet csak az tesz, aki nem fél attól, hogy távollétében becsapják és kiforgatják a pénzből – még akkor is, ha az olyannyira áhított orchideák beszerzésére más módja távozása miatt már nem maradt.

Mint az első levélből láttuk, Kamunszanga nem csak Bíróval állt „üzleti” kapcsolatban: Mrs Augusztának hasonló szolgálatot tett, neki is orchideát küldött, bár azt nem tudjuk, hogy a hölgy kérésére tette-e, vagy önszorgalomból, a várt és óhajtott viszontajándék megelőlegezésekképpen. A kontextusból mindenesetre valószínűsíthető, hogy Kamunszanga bizonyos tárgyak beszerzésében közvetítő szerepet játszott a helyiek és a fehérek között, amire nyelvtudása, kereszténysége és a fehérekhez való viszonya révén predesztinálva volt. A tény, hogy mindkettejük számára orchideaféléket szerzett be, az éppen akkori felvevő piac igényeit mutatja. Egy másik esetben azonban – emlékezzünk rá! – Singapore-ba kísért „ápolóként” egy beteg németet. Kamunszanga szolgálatai (vagy inkább szolgáltatásai) tehát sokfélék voltak, ám mikéntjüktől függetlenül megbízhatóságot, sőt hűséget feltételeztek, olyasmit, ami bizalmi pozíciót kellett, hogy kölcsönözzön az elvégzőjüknek. Ami viszont Bíró és Kamunszanga kapcsolatát a többinél melegebbnek mutatja, az egyrészt a fentebb már tárgyalt elnéző nagyvonalúság, amivel Bíró Kamunszanga sikertelenségét és pénze elvesztését tudomásul veszi; másrészt Kamunszanga részéről az a félmondat, amiből kiderül, hogy ő meg – a maga részéről – jó szívvel emlékezik Bíróra: „mindig jó voltál velem”. Jóllehet ezt a mondatot hízelgésnek is felfoghatjuk, ami az ezt követő kunyerálásnak ágyaz meg, mégiscsak igaz, hogy kunyerálni is csak olyantól érdemes, akiről előzetes tapasztalataink alapján tudjuk, sejtjük, hogy a kérésünknek jó szívvel engedni fog! A levél végén elejtett – a dohányra vonatkozó – finom célzás tehát értelmezhető úgy is, mint a kettejük közötti bizalmas viszony jele.

Bíró jegyzetei és Kamunszanga/Kaboing rajzai a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában

Bíró és Kamunszanga kapcsolatának tárgyalása során utolsónak hagytam Bíró jegyzeteit, amelyekben Kamunszangára (és Kaboinra) hivatkozva, az ő információja/juk alapján ad meg valamiféle magyarázatot; illetve rajzaikat, amelyek Bíró számára képes formában segítettek megvilágítani bizonyos néprajzi és nyelvi problémákat. Ezek tárgyalása meghaladja jelen írás célját és a rendelkezésre álló terjedelmet. Egy előző írásomban (VARGYAS, 2024) már bemutattam Kamunszanga rajzai közül kettőt, és végigkísértem, hogy Kamunszangának milyen része volt az *óá-bálán* fejdísz körüli problémák megoldásában, így itt most nem szükséges az ott leírtakat megismételni. Befejezésképp álljon itt mindössze két rajz (7–8. kép), mindkettő Kamunszangától (EA 4715/687 és 691), újabb bizonyítékeként kettejük szoros együttműködésének.

Hogy Bíró célja e rajzokkal mi lehetett, sejtjük, és részben tudjuk is: kíváncsi volt rá, hogy egy „kőkorszaki” pápua hogyan ábrázol általa korábban soha nem látott dolgokat és/

⁵⁵ A gyalupenge volt az egyik legnagyobb értékű cserekereskedelmi tárgy.

vagy hagyományos tárgyakat, de egy addig ismeretlen, új médiumon, a papíron. Másrészt egy másik rajzához mellékelt kommentárjából tudjuk azt is (lásd VARGYAS, 2024), hogy Kamunzsanga – legalábbis egyes rajzokat – „saját kezdeményezéséből készítette, [...] látva, hogy én ide *kwalám tapákat* firkálok, meg akarta mutatni, hogy ő is tud ám rajzolni!”

7. kép

A 7. kép Kamunzsangának a Stettin postahajót ábrázoló, 1899. augusztus 3-án készült rajza, amelyet – valószínűleg egyéb, kéznél lévő üres papír híján – a Norddeutsche [Lloyd] utaslistájának üres lapjára rajzolt fel (EA 4715/687). Rajta a következő magyarázatok olvashatók: (Bíró kézírásával) „Egy 18–19 éves jabim legény rajza, Stettin postahajó”; (Kamunzsanga kézírásával) „Kamunsaŋa geto”, azaz „Kamunzsanga készítette”.

Egy további – itt be nem mutatott – lapon (EA 4715/688) ehhez még a következő nyelvi magyarázatot fűzi hozzá Bíró:

„*Sidadin* e helyett [hog]: Stettin, [ami] az itt közlekedő postahajó neve; *Kamunsaŋa* (ŋ = misszionárius orthographia 'ng' helyett) = Kamunzsanga, a rajzoló jabim legény neve; *geto* = írta, csinálta. Megjegyzendő: a jabim a szó elején nem tud két mássalhangzót kimondani, azért pótol belé egy 'i' hangot. Hogy a 'ŋ' helyett folyvást 'd' betűt írt, az egyfelől orthographiai hiba ugyan, de méginkább oka az, hogy a jabimnak éppen úgy nincs érzéke a 'd' és 'ŋ', a 'g' és 'k', 'b' és 'p' megkülönböztetésére, mint tanítóinknak, a bajor hittérítőinknek. Kamunzsanga jól

mondja ki a Stettin nevet, de rosszul írja; tanítói jól mondják ki a jabim szót, de rosszul írják le. Például írok ide egy ilyen jabim szót: *ämpöä tone* (= „mint ez”); a hittérítők ezt jól mondják ki, de mégis úgy írják *amboä done*; viszont mindenik hittérítő helyesen írja le a *Minka* kutyájuk nevét, mégis mindegyikük így mondja ki: *Minge*.”

8. kép

E rajz keletkezéstörténetét Bíró nagy szerencsénkre megörökítette:

„Amint látta a jó Kamunszanga, hogy az ő rajzát megőrizem, sőt „az én falumba” haza küldöm, kedvet kapott művészetének teljes bemutatására. Ahogy a zongorázni tanuló mindjárt operán szeretné kezdeni, ő is nagyba fogott: lerajzolta a gőzhajót! Az első kísérlet nem a legfényesebben ütött ki, azért azt a tanácsot adtam neki, rajzoljon olyanokat, milyent jabimék faragnak. Mit csináljon? hogy rajzolja? nem szóltam bele. Így állottak elő a mellékelt lapokon levő rajzok. [Aztán] A művészi dicsőség vágya elcsábította, Kamunszanga barátját, a derék Kaboin-t is. Íme az ő remekelése is!⁵⁶ Haza küldöm mindeniket, tessék látni, milyen rajzokat csinálnak a „vademberek”, kik rajzolni sohase tanultak, sőt alig láttak. Eredetiségéből sokat levon az, hogy a rajzón és toll kezelésében mindketten jártasok, mert több megszakítással éveken át jártak a hittérítők iskolájába, sőt a legjobb két tanítványuk; ír és olvas jabim nyelven mindenik, olyanformán baktatva, mint otthon egy II. elemi osztályos tanuló.” (EA 4715/619)

A 8. kép Kamunszangának egy, az előző után egy nappal később (1899. augusztus 4-én) készített rajza (EA 4715/691), amely immár Bíró tanácsa (rajzoljon olyat „amilyent jabimék faragnak”) szellemében fogant. Rajta delfin (*kulimasu*), vendéghajós csónak (*wan*), zúgattyút forgató emberalak (*balum*), egy nagy madár (*mosen*), valamint íj (*talām*) és nyílveszők láthatók, melléljük Kamunszanga kézírásával odairva az ábrázolt dolog/tárgy neve jabimul. A lap alján, tintával, Bíró magyarázatai hozzá: „Kamunszanga rajza. *Kulimaszu* = delfin; (természetben közelről nem láttam, de messziről nézve éppen úgy forognak a vízben); *tālām* = ív és nyílak (*tālām ngālātu* = az ív kicsinyei [értsd: nyílveszők, V. G.]; *won* (*ūon*) = csónak; *mó-szen* = erdei tyúk, Megapodius; *balum* = egy ember kazuár tollas bokrétával ékesített bambuszrúdon a balumfát csóválja.”

Zárszó

A fent bemutatott tények egybehangzóan bizonyítják, hogy Bíró rendkívül szoros, bensőséges emberi kapcsolatban állt Kamunszangával. Ha Kamunszanga esetleg Bíró „szolgája”, azaz fizetett alkalmazottja is volt/lehetett bizonyos periódusokban (erről adatok híján nem tudunk semmi bizonyosat), az biztos, hogy kettejük viszonya messze túlment azon, amit a „szolga” vagy akár az „alkalmazott” konnotációja magyarul magában foglal. Kamunszanga egy személyben volt asszisztens, „adatközlő” és barát. Hogy miképp és hogyan segítette első két minőségében Bíró, a fentiekben láttuk. Jegyzeteiben Bíró *adatközlőként* idézte és hivatkozott rá. A Huon-öbölből való távozása után *asszisztensként* bízta meg őt az orchidea beszerzésével. Singapore-i látogatásával kapcsolatosan „*régi jó ismerőseként*” emlékezett meg róla. Fényképének bemutatásánál „*jó fiúként*” emlegeti, akivel „*jó barátságban áll*”, s végül Kamunszanga egy itt nem közölt rajzát (EA 4715/617) „*az én Kāmūnszangā barátom műve*”-ként aposztrofálja.

---

⁵⁶ Ennek közlésétől itt most eltekintek.

A másik oldalról, Kamunszanga érzelmeiről levelének utolsó mondata – „Óh Bíró, én sokat gondolok rád, te jó voltál hozzám” – tesz megható vallomást. Ha egyes helyzetek és emberi megnyilvánulások értelmezésében fentebb esetleg kételyeink is merülhettek fel, ezek az idézetek így, egymás mögé helyezve – véleményem szerint – véglegesen elbillentik a mérleg nyelvét a szó valódi értelmében vett „barátság” felé.

Igaz ez még akkor is, ha tudjuk, hogy a „barát” szónak százféle felfogása van a mi saját kultúránkban is. A szó jelentése és értelmezése körül komoly viták zajlottak az utóbbi évtizedekben az antropológia berkein belül. A vita arról folyt, hogy a terepen kialakított kapcsolatok mennyiben nevezhetők „barátságnak” a szó „európai” értelmében véve (DRIESSEN, 1998a, 1998b; DUNCOMBE – JESSOP, 2002; GLESNE, 1989). Driessen példának okáért azt a véleményt fogalmazta meg, hogy: „Ha a barátság nyugati definícióját vesszük [...] – ami a közelséget, szolidaritást, a mögöttes motívumok hiányát, reciprocitást, a kölcsönös választás hőfokát, a társadalmi különbségtételektől (életkor, osztály, nem) való elvonatkoztatást hangsúlyozza –, csak nagyon kevés viszony minősülne barátságnak a terepen” (DRIESSEN, 1998a, 132.). A viták során kérdésként merült fel az is, hogy vajon a „kapcsolat”, a „viszony”, a „társadalmi tőke” fogalma mennyiben fedí a „barátság” fogalmát, illetve mennyiben különbözik tőle, s hogy nem szolgálhatnának-e jobban a terepen létrejött kapcsolatok leírására? A barátságnak része lehet-e továbbá a belőle szerzett „előny”, a „haszon”, vagy ellenkezőleg: mentesnek kell lennie tőle? Noha a fogalomnak máig kísért egy olyasféle felfogása, amely szeretné kizárni az „előny” vagy a „haszon” fogalmát belőle,⁵⁷ már Arisztotelész is megengedi a haszon elvét a barátságban, ezt jelölve meg egyik fajtájának (ARISZTOTELÉSZ, 1997, 287–291.).⁵⁸ Vele összhangban úttörő írásában Eric WOLF (1966) a barátságnak kétféle formáját különítette el egymástól: emocionális és instrumentális barátságot. A kettő végső soron nem zárja ki egymást, sőt leggyakrabban együtt vannak jelen, ami a kapcsolat összetett jellegét fejezi ki, de különböző hangsúllyal.⁵⁹

Magam a vitára, különösen a barátság „romantizálására” reagálva a közelmúltban úgy vélekedtem, és ez a véleményem azóta sem változott meg, hogy „bármilyen hasonlóság vagy különbség legyen is ’társadalmi tőke’, ’viszony’, ’kapcsolat’ és a szó európai értelmében vett ’barátság’ között, illetve bármilyen kétségek merüljenek is fel a terepen kötött barátságok valódi természetét és a ’barátság imitálását’ illetően, mégiscsak tagadhatatlan, hogy a szolidaritás, tisztelet, közelség, egymásra utaltság és bizalom valamiféle gyengéd érzelmekkel kevert vegyülete – amit hétköznapi nyelven ’barátságnak’ nevezünk – kialakulhat, és gyakran ki is alakul azok között, akik hosszú ideig együtt dolgoznak a terepen” (VARGYAS, 2022, 203–204.).

⁵⁷ Lásd a *Magyar Nyelv Értelmező Kéziszótára* definícióját, amelyben a „haszon” kérdése fel sem merül: „Két vagy több személy [...] viszonyában barát az [...], akit kölcsönös vonzalom, bizalom, szeretet, ragaszkodás köt össze a másikkal v. a többivel.” <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/b-1EF8E/barat-1-1F528/> (letöltés ideje: 2024. október 27.)

⁵⁸ Arisztotelész *Nikomakhoszi etikájára* Nagy Zoltán hívta fel a figyelmemet. A barátsághoz lásd még NAGY, 2018.

⁵⁹ Erre a fontos írásra Sárkány Mihály hívta fel a figyelmemet. Lásd még SÁRKÁNY, 2017.

Ha ezt elfogadjuk, és nem látok okot rá, hogy miért ne fogadhatnánk el, akkor Bíró és Kamunszanga kapcsolata egyértelműen barátságnak nevezhető. E véleményt támasztja alá Bíró a fentiekben bemutatott szóhasználata is, aki – hangsúlyozzuk még egyszer! – „barátként” hivatkozik Kamunszangára („Tetszik nekem a jó fiú, jó barátságban állunk”). Teszi ezt annak ellenére, hogy világosan látja kapcsolatuk *kölcsönös hasznát*, barátságuk – Wolf kifejezésével élve – instrumentális jellegét is: „neki *haszna van* belőle, nekem pedig igazi typosos minta arra, hogy miként vetköztetik ki a természeti embert ősi emberi jó tulajdonságaiból a műveltség és keresztyéni szeretet kétséges áldásai”. Hosszú évekig voltak hol felelevenedő, hol szünetelő – „on and off” – kapcsolatban egymással; amikor távol kerültek egymástól, ha kellett és/vagy lehetett, levélben tartották a kapcsolatot; amikor a sors összehozta őket, kölcsönösen élvezték a kapcsolatukból származó előnyöket. Bíró számára Kamunszanga helyismerete, helyi nyelvtudása, kiemelkedő értelmi képességei, az európaiak iránti vonzódása és segítőkészsége pótolhatatlan hozadékkal járt: „kulcsadatközlői” pozíciót kölcsönzött neki. A másik oldalról Kamunszanga számára Bíró pénzkereseti lehetőséget, az átlagosnál valószínűleg jobban fizetett munkát és társadalmi presztízsemelkedést jelentett (legalábbis az európaiak között, de hosszabb távon saját társadalmában is). És akkor még nem beszéltünk arról, hogy az európaiak világa – márcsak kereszttényé válása miatt is – minden bizonnyal vonzotta Kamunszangát. A kölcsönös előnyök azonban személyes szimpátia nélkül, illetve a másik számára elfogadhatatlan viselkedés esetén hiábavalóak lettek volna.

Ezért gondolom, hogy kettejük viszonya a szó valódi értelmében vett barátság volt, a gyarmatosított „kőkorszaki pápuát” és a gyarmatosító „civilizált európaít” egymástól elválasztó bármiféle különbség ellenére – még akkor is, ha a „barátság” jabim fogalmáról, illetve Kamunszanga Bíró iránt érzett érzelmeiről más források híján semmit sem tudunk.

Irodalom

ARISZTOTELÉSZ

1997 *Nikomakhoszi etika*. Budapest, Európa Kiadó.

BAUMANN, Karl – KLEIN, Dieter – APITZSCH, Wolfgang

2002 *Biographisches Handbuch Deutsch-Neuguinea, 1882–1922. Kurzlebensläufe ehemaliger Kolonisten, Forscher, Missionare und Reisender*. Berlin, Schaltungsdienst Lange O.H.G.

BÍRÓ Lajos

1905 Adalékok a Bismarck-szigetek lakóinak hajózásához és halászatához. *Néprajzi Értesítő*, VI, 57–72.

1923 *Hét év Új-Guineában. Levelek két világrészből*. (A Hat világrész. – Utazások és felfedezések 6.). Budapest, Világirodalom Könyvkiadóvállalat. [Ugyanez korábban folytatásokban: 1896–1900 „Levelek Új-Guineából”. *Természettudományi Közlöny*, 1896, 28, 533–542, 552–588, 629–634; 1897, 29, 19–27, 67–69, 191–198, 241–248, 365–369, 469–474; 1898, 30, 592–595, 658–660;

- 1899, 31, 74–75, 137–140, 202–204, 293–298, 358–359, 471–473, 578–583;
1900, 32, 103–104, 241–242, 351–356, 473–475, 516–518.
- 1932 *Újguineai utazásom emlékei*. Szerk.: SZABÓ-PATAY József. (Népszerű természettudományi könyvtár 13.) Budapest, Királyi Magyar Természettudományi Társulat.
- BODROGI Tibor
1961 *Art in North-East New Guinea*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
1987a *Bíró Lajos (1856–1931)*. In: BODROGI Tibor (szerk.): *Hat év Új-Guineában. Válogatott írások*. 9–33. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.
- BODROGI Tibor (szerk.)
1987b *Hat év Új-Guineában. Válogatott írások*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.
- BUDAPESTI HÍRLAP
1902 „Bíró Lajos fölolvása”. *Budapesti Hírlap*, 22, 299, 1902. október 31., 7–8.
- CLIFFORD, James
1988 *The Predicament of Culture: Twentieth-Century Ethnography, Literature and Art*. Cambridge – London, Harvard University Press.
- CLIFFORD, James – MARCUS, George (eds.)
1986 *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley, University of California Press.
- DECH, Uwe Christian
2005 *Mission und Kultur im alten Neuguinea. Der Missionar und Völkerkundler Stephan Lehner*. Bielefeld, Transcript Verlag.
- DRIESSEN, Henk
1998a Romancing rapport: The ideology of ‘friendship’ in the field. *Folk*, 40, 123–136.
1998b The Notion of Friendship in Ethnographic Fieldwork. *Anthropological Journal on European Cultures*, 7, 1, 43–62.
- DUNCOMBE, Jean – JESSOP, Julie
2002 ‘Doing rapport’ and the ethics of ‘faking friendship’. In: MILLER, Tina – BIRCH, Maxine – MAUTHNER, Melanie – JESSOP, Julie (eds.): *Ethics in Qualitative Research*. 108–122. London, Sage Publications.
- FARNBACHER, Traugott – WEBER, Christian
2004 *Ein Zentrum für Weltmission – Neuendettelsau. Einführung, Zeittafeln, Dokumente, Namen 1842–2002. Ein Handbuch*. Neuendettelsau, Verlag des Missionshauses.
- FLIERL, Johann
1910a *Gedenkblatt der Neuendettelsauer Heidenmission in Queensland und Neu-Guinea: 1885–1910*. Neuendettelsau, Verlag des Missions-Hauses.
1910b *Dreissig Jahre Missionsarbeit in Wüsten und Wildnissen*. Neuendettelsau, Verlag des Missionshauses.
1919 *Wie ich Missionar wurde und meinen Weg nach Australien und Deutsch-Neuguinea fand*. Neuendettelsau, Verlag des Missionshauses.
1927 *Forty Years in New Guinea. Memoirs of the Senior Missionary John Flierl*. Chicago, Wartburg Publishing House.

- 1928 *Was Gott auf Neuguinea in mehr als vier Jahrzehnten getan hat und was Gott von den Christen in der Heimat erwartet. Zugleich ein Rückbild auf mein Leben von Missionssenior J.F. Neuendettelsau*, Verlag des Missionshauses.
- 1931 *Forty-Five Years in New Guinea: Memoirs of the Senior Missionary*. Translated by M. WIEDERANDERS. (Second and Revised Edition ed.) Columbus, The Lutheran Book Concern.
- 1932a *Christ in New Guinea. Former Cannibals become Evangelists by the Marvellous Grace of God. A Short History of Missionwork done by the Native Helpers and Teachers in the Lutheran Mission New Guinea*. Tanunda, Auricht's Printing Office.
- 1932b *E-Emasang oder die wunderbare Heiligungsbewegung in unserer lutherischen Missionskirche auf Neu Guinea, welche zeigt wie auch niedrigstehende Schwarze ernste Christen werden können, uns weißen Leuten zum Vorbilde*. Tanunda, Auricht's Druckerei.
- 1999 *My Life and God's Mission. An Autobiography by Senior Johann Flierl, Pioneer Missionary and Field Inspector in New Guinea*. Adelaide, Openbook Publishers.
- FRERICHS, Albert – FRERICHS, Sylvia
- 1969 *Anutu Conquers in New Guinea. A story of mission work in New Guinea*. (Revised edition.) Minneapolis, Augsburg Publishing Company.
- FROEHLICH, Susanne (Hrsg.)
- 2015 *Als Pioniermissionar in das ferne Neu Guinea. Johann Flierls Lebenserinnerungen*. Teil 1.: 1858–1886. Teil 2.: 1886–1941. (Quellen und Forschungen zur Südsee. Reihe A: Quellen. Herausgegeben von Hermann Joseph Hiery. Band 5.) Wiesbaden, Harrasowitz Verlag.
- FUGMANN, Wilhelm (Hrsg.)
- 2005 *Georg Pilhofer. Der Missionar*. Treuchtlingen – Berlin, Verlag Walter E. Keller.
- GEERTZ, Clifford
- 1990 *Works and Lives: The Anthropologist as Author*. Stanford, Stanford University Press.
- GLESNE, Corrine
- 1989 Rapport and friendship in ethnographic research. *Qualitative Studies in Education*, 2, 1, 45–54. <https://doi.org/10.1080/0951839890020105>
- HAGELAUER, Brigitte (erarbeitet von)
- 2012 *Vorläufiges Findbuch des Schriftgutes von Gesellschaft, Missionsanstalt, Missions- und Diasporaseminar und Missionswerk ab 1824*. (3. Auflage) Teilbestand 5. Nachlässe. (2. Auflage) Stand 12.9. 2012. Mission eine Welt. Centrum für Partnerschaft, Entwicklung und Mission, der Evangelisch-Lutherischen Kirche in Bayern. <https://mission-einewelt.de/wp-content/uploads/2014/03/tb-5>
- NAGY Zoltán
- 2018 Conflict and Fieldwork. *Acta Ethnographica*, 63, 2, 345–359. <https://doi.org/10.1556/022.2018.63.2.5>

P. H.

1902 Bíró Lajos Új-Guineáról. *Ethnographia*, XIII, 380–382.

PILHOFER, Georg

1961 *Die Geschichte der Neuendettelsauer Mission in New Guinea*. Herausgegeben von der Evan. Luth. Missionsanstalt Neuendettelsau. Neuendettelsau, Freimund Verlag.

RABINOW, Paul

1978 *Reflections on Fieldwork in Morocco*. Berkeley, University of California Press.

SÁRKÁNY Mihály

2017 Célok és terepek. *Ethno-Lore: A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének Évkönyve*, 34, 327–343.

STEFFEN, Paul

1995 *Missionsbeginn in Neuguinea. Die Anfänge der Rheinischen, Neuendettelsauer und Steyler Missionsarbeit in Neuguinea*. (Studiea Instituti Missiologici Societatis Verbi Divini Sankt Augustin. Nr. 61.) Nettetal, Steyler Verlag.

STREICHER, Johann F.

1969 *Sila Kamunsanga. Ein Christ sucht seinen Weg*. Einer der erstgetauften erzählt aus seinem Leben, übersetzt von Johann F. Streicher. Neuendettelsau, Freimund Verlag.

1982 *Jabêm-English dictionary*. Series C-68, Pacific Linguistics. Canberra, The Australian National University.

VARGYAS Gábor

1986 *Data on the Pictorial History of Northeast Papua New Guinea*. (Occasional Papers in Anthropology 1.) Budapest, Ethnographical Institute of the Hungarian Academy of Sciences.

2004 Bíró Lajos (1856–1931) emlékezete. *Ethnographia*, 115, 4, 441–455.

2011 „Mennyire nem olyan a természeti ember, a »vadember«, mint ahogy odahaza elgondoljuk!” [A „Kauri és nagyító” című kiállítás megnyitó beszéde, Néprajzi Múzeum, 2011. szeptember 30.] *Néprajzi Értesítő*, XCIII, 31–36.

2017 Egymás tekintetében. Bíró Lajos magyar természetbúvár és az új-guineai német misszionáriusok – egymásról. *Ethnographia*, 128, 1, 92–99.

2022 *A megértés édes öröme. Terepmunka, politika, etika a Közép-vietnámi Felföldön*. (Kultúrák keresztútján 28.) Budapest, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont – PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan Kiadó.

2024 Egy enigma nyomában. Bíró Lajos (1856–1931) és a Huon-öböli oá-bálán fejdísz. *Néprajzi Értesítő*, 103, 177–227.

VASÁRNAPI ÚJSÁG

1902a „Bíró Lajos felolvasása Új-Guineáról.” *Vasárnapi Újság*, 49, 45, 1902. november 9., 737–738. [Semayer Vilibáld beszámolója Bíró Lajos a Nemzeti Múzeumban 75 db. vetített képpel illusztrált előadásáról.]

1902b „Bíró Lajos Új-Guineáról. II. közlemény.” *Vasárnapi Újság*, 49, 46, 1902. november 16., 753. [Semayer Vilibáld második beszámolója Bíró Lajos a Nemzeti Múzeumban tartott második előadásáról.]

WAGNER, Herwig – REINER, Herman (eds.)

1986 *The Lutheran Church in Papua New Guinea. The First Hundred Years. 1886-1986*. Adelaide, Lutheran Publishing House.

WOLF, Eric R.

1966 Kinship, friendship and patron-client relations in complex societies. In: BANTON, Michael (ed.): *The social anthropology of complex societies*. 1–22. London – New York, Routledge.

WURM, S.A. – HATTORI, Shiro (eds.)

1981–1983 *Language Atlas of the Pacific area, parts 1 and 2*. Canberra, The Australian Academy of Humanities in collaboration with the Japan Academy.

GÁBOR VARGYAS

LAJOS BÍRÓ AND KAMUNSANGA, THE FIRST CHRISTIAN PAPUAN IN GERMAN NEW GUINEA: SERVANT, HELPER, OR FRIEND?

Since the time anthropology took what is now known as its ‘reflexive turn,’ it has become commonplace for professionals in the discipline – in order to situate themselves and their data within a web of possible contexts – to make explicit in their publications the variety of human relationships formed with hosts/friends/‘informants’ in the field. But what can be said about the situation during the 19th and early 20th centuries? What do we know about the field associations of our classic-period forefathers? Apart from a few frequently referenced examples (Ely Parker and Morgan, George Hunt and Boas, Tokulubakiki and Malinowski), little to nothing has come down to us about the methods, ethical principles, and – especially – the human relationships of our predecessors to their key (i.e., ‘favorite’) informants: their ‘best friends’. The paper attempts to fill this gap for the specific case of Lajos Bíró (1856–1931), a Hungarian naturalist-turned-ethnographer who spent six years (1896–1901) in northeast New Guinea, then a German protectorate and/or colony. His extant letters, photo captions, and popular writings offer a vivid description of his relationship to local Papuans, among them a young, long-term collaborator named Kamunsanga—the same Kamunsanga who, on 20 August 1899, became the first Papuan to convert to Lutheranism. The story of these two men is one that can provide a glimpse into the history of not only ethnography but also colonialism and colonial missionary activity.

Keywords: Lajos Bíró, German New Guinea, colonization, evangelization, fieldwork